№ 214 ԿԻՐԱԿԻ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 30 1905 ԿԻՐԱԿԻ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 30 № 214

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարվանը 6 ռուբ. Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисъ, редакція «Мшакъ». Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».
Տելեֆոն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի ...).

Յայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպէկ.
Տելեֆոն № 253.

Համբարձում Առաքելեան և նրա քոյր տ. Հեղինէ Առստամեան սրտի ցաւով յայտնում են, որ հոկտեմբերի 22-ի աղէտի ժամանակ վիրաւորված իրանց ազգական Բագուի գիմնազիայի 8-րդ դասատան աշակերտ՝

Յովակիմ Արշակեան Նազարբէգեանը (Թաւրիզեցի)

վախճանվեց հոկտեմբերի 28-ին Միքայէլեան հիւանդանոցում: Մարմնի փոխադրութիւնը հիւանդանոցից Մողնու ս. Գէորգ եկեղեցին կը կայանայ երկուշաբթի, հոկտեմբերի 31-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, իսկ Թաղումը պատարագից յետոյ Խօջիվանքի գերեզմանատանը, որի մասին յայտնվում է ազգականներին, ծանօթներին և հանգուցեալի ընկերներին: 1—1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կորչեն կասկածները. Վերջին տեղեկութիւններ. Տեղեկութիւններ Բագուից.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Մանիֆեստի պատմութիւնը. Հոկտեմբերեան օրերը. Մի նշանաւոր դօկումենտ. Դրութիւնը Շուշում. Times լրագրի Թղթակիցը Երևանի վերջին դէպքերի մասին. Նամակներ Հին-Նախիջևանից, Զանգեզուրից, Նոր Բայազէտից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Պարսկաստանից.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԿՈՐՉԵՆ ԿԱՍԿԱԾՆԵՐԸ

—

Այն տօնական ճառերում, որոնք արտասանվում էին Թիֆլիսում հոկտեմբերի 17-ի Մանիֆեստի առիթով, շատ բնորոշ և նշանակալից էին երկու ձևակերպութիւններ, որոնք հանդէս էին մղվում համերաշխութեամբ և յափշտակում հազարաւոր ամբոխի համակրական ծափահարութիւնները:

Ի՞նչ ձևակերպութիւններ էին:

Դրանք ձևակերպութիւններ էին վերաբերեալ հայերի դէպի կովկասում ապրող ազգութիւնները տածած փոխադարձութեան զգացմունքներին և հայերի դէպի Ռուսաստանը ունեցած վերաբերութեան:

«Հայերս կովկասեան միւս ազգերի հետ ցանկանում ենք եղբայրներ լինել, համերաշխ ապրել և փոխադարձ գործակցութեամբ աշխատել Կովկասի համար:

Դա առաջին ձևակերպութիւնն էր:

«Հայերը կովկասեան միւս ազգերի հետ միասին, միացած իրանց եղբայրակից ռուս ազգի հետ, պատրաստ են ընդհանուր ոյժերով գործել ընդհանուր պետութեան ազատ զարգացման և բարօրութեան համար»:

Դա երկրորդ ձևակերպութիւնն էր:

Կովկասեան ազատ քաղաքացի և Ռուսաստանի ազատ քաղաքացի—ահա այն սկզբունքները, որոնք առաջ էին մղվում այդ օրերում:

Մենք առանձին ուշադրութիւն ենք դարձնում այդ ձևակերպութիւնների վրա, որովհետև Մանիֆեստի հրատարակութեան առաջին օրերը ազատ հնչում էին փողոցներում ամենածայրայեղ բանաձևներ և ոչ ոք չէր քաշվում յայտնելու իր ձգտումների հեռանկարները:

Այդ ճառերի համար չը կար ոչ մի ցենզուրա և ճառախօսները ոչ մի երկիւղ, ոչ մի մասնաւոր հաշիւ չունէին իրանց առաջ:

Ընդհակառակը՝ իրանք այդ ճառերը այնպիսի անսպասելի կերպով էին առաջ եկել, որ կարող էին տեղի ունենալ չափազանցութիւններ, սխալներ և աւելորդաբանութիւններ:

Եւ եղան չափազանցութիւններ ու անտակտութիւններ:

Այդ իսկ պատճառով մեր առաջ բերած երկու ձևակերպութիւնները ստանում են առանձին յարգ և նշանակութիւն: Ոչ մի ծայրայեղ յուզված դրութիւն, ոչ մի ծայրայեղ ազատութիւն չը թելադրեց հային դաւաճանելու կովկասեան իր դրացիների, ռուս ժողովրդի եղբայրակցութեան գաղափարին:

Երբ մեր ժողովրդի ներկայացուցիչները տարիներ շարունակ, հերքում էին չարամիտների բարդած մեղադրանքները հայերի վրա, որ իբր թէ հայերը դիտաւորութիւններ ունեն պետութեան ամբողջութեան վերաբերութեամբ և լուրջ կերպով ձգտում են անջատվել Ռուսաստանից, մեզ պատասխանում էին թէ դուք այդպէս էք ասում, իսկ ձեր գաղտնի կազմակերպութիւնները ուրիշ նպատակներ և ուրիշ ձգտումներ ունեն:

Տարիներ շարունակ զրպարտութիւնը տարածվում էր: Տարիներ շարունակ մեղադրանքները բարդվում էին, թէ և փաստեր, լուրջ փաստեր այդ զրպարտութեան և մեղադրանքների համար չը կային:

Հայերը սիրում էին իրանց լեզուն, իրանց դպրոցը, իրանց կրօնը, իրանց ծննդավայրը—բայց դրանց սիրելը և պաշտպանելը չէր նշանակում պետութիւնից անջատվել, առանձին քաղաքական մարմին կազմել, Ռուսաստանի գլխին թշուառութիւն և դժբաղդութիւն բերել:

Ընդհակառակը: Հայը ապահով հիմնական պահանջների վերաբերութեամբ և պաշտպանված հզօր պետութեան հեղինակութեամբ, ինքն էլ առանց վերապահութեան, առանց յատուկ քաղաքականութեան, իր բոլոր կուլտուրական ընդունակութիւններով կարող էր նուիրվել Կովկասի և Ռուսաստանի լիակատար և հոյակապ բարգաւաճման սրտագրաւ գործին, ոգևորվելով թէ սեփական, թէ ընդհանուր հայրենասիրական և թէ մարդկային իդէալների իրականացման գաղափարով:

Կասկածները պէտք է փարատվեն և արմատական կերպով դուրս մղվեն ասպարէզից: Այդ կասկածները շատ են վնասել մեզ և թէ խանգարել են պետութեանը կանոնաւոր հայեցակէտ ունենալու կովկասեան գործերի մասին:

Մենք անջատման խնդիր չենք դրել և նրա մասին տարածած հաւաստիացումները եղել են չարամիտ դաւեր, որոնք հանդէս են մղվել չար նպատակներով:

Մաքրենք ասպարէզը կասկածներից, դաւերից և զրպարտութիւններից, որպէս զի մեր սկսվող նոր կուլտուրական գործունէութեան համար նրանք խոչընդոտներ չը լինեն: Առաջիկայ անելիքը առանց այն էլ շատ դժուար կուլտուրական գործ է: Տանք մեր ոյժերը ազգաշինութեան ստեղծագործող, մեծ և ընդարձակ գործին:

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

Հայ-Թուրքական ընդհարումների մասին նոր տեղեկութիւններ չունենք: Բագւում ահա հինգ օր է, որ հանգստութիւն է տիրում: Սակայն հասարակութեան մէջ լուրեր են տարածված, որ պատրաստվում է ինչ որ շարժում՝ նման այն խառնակութիւններին, որոնք տեղի ունեցան մի քանի օր առաջ: Եւ նոյն իսկ մատնացոյց են անում այսօրվայ համար: Գեներալ-նահանգապետ Ֆադէեվ յայտնել է իրան դիմողներին, որ նա միջոցներ է ձեռք առել ամեն մի շարժում զսպելու և հանգստութիւն պահպանելու:

Ազգաբնակութիւնը զգուշութիւններ է ձեռք առել, որպէս զի յանկարծակիի չը գայ:

Շուշում առայժմ հանգստութիւն է: Գանձակում յանկարծ յուզմունք է տիրել շատերին և երկու օր խանութները փակվել են. բայց յետոյ նորից հայեր և Թուրքեր կարողացել են միմեանց համոզել, որ վրդովմունքի հիմք չը կայ: Նորից վերսկսվել է հանգստութիւնը:

—

Բաթումից Թիֆլիսում հեռագրական հաղորդագրութիւն է ստացվել որ հոկտեմբերի 28-ին գործադուլը շարունակվում էր: Ցերեկով ամբոխի մէջ ինն մահացու հարուածներ է հասցրված բէբութով մի ռուս բանւորի: Ցերեկվայ հինգ ժամից յետոյ կրակեցին նոր նշանակված օկօլօտօչնիկ Շմիկինի վրա, որի հայրը նորերս սպանվել է: Դրանից յետոյ հրաձգութիւն սկսվեց քաղաքի զանազան մասերում, պահակախմբերը և սահմանագծային պահակի օֆիցերները ենթարկվեցին հրացանաձգութեան տներից: Տների խուզարկութեան ժամանակ գտնված է զէնք և բազմաթիւ փամփուշտներ: Խէրսօնեան գնդի բնակութեան տեղը ենթարկվեց հրաձգութեան, զօրքերը պատասխանում էին: Առ այժմ հիւանդանոց են տարված երեք սպանվածներ և չորս վիրաւորվածներ: Բանված են 27 մարդ: Զօրքերը և ոստիկանութիւնը չը վնասվեցին:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԲԱԳՈՒԻՑ

—

Հոկտեմբերի 22-ին

Ես ունեմ խանութ Տօրգօվայա փողոցի անկիւնի մօտ: Ամսիս 20-ին յայտնեցին խանութը չը բանալ. լուր էր պտտում թէ պիտի անցնեն «պատրիօտիչեսկայա» կուսակցութիւնը, բաց տեսած խանութները պիտի կոտրեն-կողոպտեն: Մեզ մօտ էին եկել Բայիլօվում ապրող բարեկամներս, որոնք վախենալով այնտեղ մնալ (խուլիգանները պիտի ջարդէին այդ արուարձանում ապրող հայերին, որը այժմ կատարված է) քաղաքը ապահով կարծելով՝ եկած էին: Մենք 6 հոգի նստած էինք խանութի ետևի սենեակում: Ժամը 12-ին լսվում էին ամբոխի ուռաները: Մենք դուրս եկանք նայելու:

Ամբոխը բաղկացած էր ռուսներից և Թուրքերից, ունենալով Կայսրի պատկերը բռնած և արքունական դրօշակներ. դրանց հետևում էին և Բենդերսկի գնդի մուզիկան: Ամբոխի մի մասը հասնելով մեր բնակարանին, որ գտնվում է Տօրգօվայա և Մարինսկայա փողոցների անկիւնում, տուն Թաղիեւինի, պահանջեցին այդ տանը բնակվողներից արքայական դրօշակ և մինչև նրանց այդ պահանջը կը կատարէին, ամբոխի միջից լսվեց ատրճանակի արձակ, որին հետևեցին մի քանիսը և ժողովրդի փախուստը դէպի ամեն կողմ: Մենք փակվեցինք խանութում. այդ ժամանակ լսում էինք զօրքերի զալպ տալը մեր տան վերևի յարկի ամբողջ բնակարանի վրա անդադար, մօտ կէս ժամից աւելի: Դրան հետևեց Թուրք և ռուս խուժանի ուռաներով յարձակվելը տան վրա զօրքի հետ միացած:

Մենք լսում էինք թէ ինչ անխղճաբար կոտրում, փշրում ջարդում են վերև ապրողների բնակարանները. Ջարդ, սպանութիւն, կողոպուտ, կանանց և երեխաների ճիչն ու լացը խառնված միասին մարդու սիրտ էին կտրատում: Հերթը մեզ էր հասնում, որովհետև լսում էինք բացի փակված դրան կոտրատումը: Ես իմ հիւրերին ուղարկեցի մեր բազում ապրող ռուսի տունը, իսկ ինքս մնացի խանութի ետևում: Անցած մի քանի րոպէ լսվեցին հիւրերիս ճիչը և լաց ու կոծը. դրան ետևից տեսնում էինք թէ ինչպէս խուժանը ներս գալով՝ դուրս էր քաշում և ջարդի ենթարկում նրանց, ով հայ էր կամ հրէայ. այդ անում էին մեծ մասը ռուս «խուլիգանները», իսկ ներս խուժած զինուորները աւելի Թալանի ետևից էին ընկել: Մէկ էլ լսվեց, որ կանչեցին՝ թէ՞ դուրս եկէք, արտիլերիան եկել է, տունը թնդանօթի են կապում: Մենք, չորս հայեր, մի փոս տեղ փովեցինք, սիրտ չանենալով դուրս գալ մեր թագստից. մեզ համար թէ ներսն էր վտանգաւոր՝ թէ դուրսը, որովհետև դուրս եկածին զինուորները խուլիգաններին ձեռքն էին տալիս ջարդելու և ապա յետ էին ղրկում բազում մնալու: Լսում էինք թէ ինչպէս դղրդում էին թնդանօթները, որոնք արձակվեցին 5 անգամ: Մենք ամեն րոպէ մահվան էինք սպասում և այդպէս մնացինք 3 ժամից աւելի:

Ամեն ինչ խաղաղված էր, այլ ևս ոչ մի ձայն չէինք լսում, կարծես ամայացել էր, մեր այդ տանը ապրող հարիւրաւոր ձայները այլ ևս չը կային: Մենք դուրս եկանք մեր թագստից. իսկապէս տունը ամայացել էր, վերևի բնակարանները ամբողջապէս ոչնչացրված էին. մի սուտ բառից, այն է թէ այնտեղից հրացան է արձակված: Դիմեցի դէպի բացի դուռը, այլ ևս դուռը գոյութիւն չունէր, ամբողջ դուռը փշացրված էր և պահապան զինուորներ դրված: Ինձ դուրս գալ չը թողին, թէ հրամայված է ոչ ոքի չը թողնել ոչ ներս, ոչ դուրս. դիմեցի դէպի խանութս, որը բաց թողած թագնվելու էի գնացել, տեսայ դուրսը ապրանքներս թափված, դուռն էլ ներսից փակված է: Պարզվեց, որ պահապան զինուորներից կողոպտելու են մտել ներսը. այդ պատճառով ինձ իրանցից հեռացնելու նպատակով թոյլ տուին դուրս գալու բակից: Ես ազատված էի, թողնելով խանութս կողոպտող զինուորների ձեռքին: Հեռախօսով «Մէտրօպօլ Մարիտիմ» գրասենեակից խօսեցի ոստիկանապետի տան հետ խանութիս պաշտպանութեան մասին՝ մերժեցին, դիմեցի նոյնպէս Թաղային ոստիկանատուն, նա ևս մերժեց և հետևեալ օրը գտայ խանութս մասամբ կողոպտված: Շնորհիւ իմ մի բարեկամի, որ գիշերը գնացել կողպէք էր դրել խանութի վրա, խանութս ազատվել էր ամբողջովին կողոպտելուց:

Յ. Թորոսեանց

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԻՖԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

—

Ի՞նչպէս խմբագրվեց և հրատարակվեց հոկտեմբերի 17-ի այն պատմական դօկումենտը, որով Ռուսաստանին խոստացված է սահմանադրութիւն:

«Наша Жизнь» լրագիրը պատմում է հետևեալը:

Սահմանադրութեան հարցը սկսեց քննվել բարձր պաշտօնեաների շրջանում այն ժամանակից, երբ Վիտտէն վերադարձաւ Ամերիկայից: Հոկտեմբերի 4 ին Վիտտէն մինիստրների խորհրդի մէջ արտասանեց իր հռչակաւոր ճառը, որ իսկոյն հաղորդվեց եւրօպական մամուլին: Այդ ճառի մէջ Վիտտէն պահանջում էր ազատութիւններ տալ: Այդ օրվանից սահմանադրութիւնը արդէն շատ հաւանական դարձաւ, այնպէս որ նոյն իսկ իշխան Մեշչերսկին իր «Гражданинъ» թերթի մէջ յայտարարեց թէ ինքն էլ սահմանադրութեան կողմն է:

Հոկտեմբերի 8-ին և 9-ին կոմս Վիտտէն կանչվեց Պետերհօֆ, Կայսրի մօտ: 11-ին գործադուլները ընդունեցին ընդհանուր բնաւորութիւն, իսկ 12-ին արդէն կայացան երկու նիստեր, մէկը, ցերեկով Վիտտէի մօտ, միւսը, երեկոյեան, Մարիինսկի պալատում, կոմս Սօլսկու նախագահութեամբ. այդտեղ օրվայ անհաւոր դէպքերը եռանդով քննվում էին սահմանադրութեան հարցի հետ միասին: Որոշ վճիռ, սակայն, չը կայացաւ: Սահմանադրութեան նախագիծը բազմաթիւ հակառակորդներ ունէր, որոնցից մէկը, նա խկին ծովային մինիս-

տըր ծովապետ Չիխաչեվ, հոկտեմբերի 13-ին կանչվեց Պետերհօֆ, ուր նա յայտնեց թէ 1815 թւին Լեհաստանին սահմանադրութիւն շնորհվեց, բայց հետեւանքն այն եղաւ, որ նրան շուտով հարկաւոր եղաւ նորից նուաճել զէնքով։

Իրերի դրութիւնը շատ անորոշ էր մնում։ Իսկ դէպքերը աւելի յուզիչ կերպարանք էին ընդունում։ Լրագիրները չէին հրատարակվում, Պետերբուրգի և Պետերհօֆի մէջ հաղորդակցութիւն պահպանում էր միայն «Օնեգա» շոգենաւը։ Զգացվում էր անհրաժեշտութիւն, ինչպէս էլ լինի, վճռական մի քայլ անել։

Շաբաթ առաւօտեան ահագին դժուարութիւններով Պետերբուրգ հասաւ Տուլայի նահանգից, իր կալուածից մեծ իշխան Նիկօլայ Նիկօլաեվիչը, և իսկոյն և եթ, առաւօտեան շոգենաւով կոմս Վիտտէի հետ գնաց Պետերհօֆ, ուր և սկսեց քննել Վիտտէի ծրագիրը։ Սակայն, իսկոյն տարաձայնութիւններ ծագեցին, որոնց պատճառով քիչ էր մնում, որ կոմս Վիտտէն հրաժարվի գործին մասնակցելուց։ Առիթը պետական խորհրդի հարցն էր։ Վիտտէն յայտնեց թէ միանգամայն պէտք է վերացնել այդ հիմնարկութիւնը և փոխարէնը հիմնել երկրորդ, ընտրական վերին պալատ։ Այս կարծիքը հաւանութիւն չը գտաւ և մանիֆեստը խմբագրվեց առանց պետական խորհրդի մասին մի խօսք ասելու։ Վիտտէն համաձայնութիւն չը տուեց, որ պետական խորհուրդը նոյնը մնայ, յայտնեց թէ հրաժարվում է որ և է մասնակցութիւն ունենալուց ռէֆօրմի մէջ և գնաց Պետերբուրգ։ Հոկտեմբերի 16-ին Պետերբուրգում արդէն լուր տարածվեց թէ առաջին մինիստրի պաշտօնը կը տրվի կոմս Իգնատիեվին, կամ Գօրեմիկինին. դա նշանակում էր թէ կառավարութիւնը մտադիր է նորից ռէակցիայի ճանապարհն ընտրել, նորից վերադառնալ Պլեվէի սիստեմին։

Սակայն Մեծ Իշխան Նիկօլայ Նիկօլաեվիչը, որ ամբողջ ժամանակ գտնվում էր Պետերհօֆում, խիստ ազդեցութիւն էր գործ դնում և այդ ազդեցութեան տակ որոշվեց, չը փոխելով մանիֆեստի խմբագրութիւնը, համոզել Վիտտէին զիջումներ անելով, համաձայնութիւն տալ որ Պետական խորհուրդը միայն մասնակի ռէֆօրմի ենթարկվի։ Այս նպատակով կիրակի գիշերը լոյս երկուշաբթի Պետերբուրգ ուղարկվեց պալատական մինիստրը, որ իր դիւանի կառավարիչ գեներալ Մօսօլօվի հետ ճանապարհվեց աւտօմօբիլով։ Առաջ մինիստրը գնաց գեներալ Տրեպօվի մօտ, յետոյ և կոմս Վիտտէի մօտ։ Բանակցութիւնները տեւեցին մինչև խոր գիշեր, և, ստանալով կոմս Վիտտէի համաձայնութիւնը, բարօն Ֆրեդերիքսը առաւօտեան ժամի 4 ին վերադարձաւ Պետերհօֆ։

Երկուշաբթի օրը կոմս Վիտտէ գնաց Պետերհօֆ, և ժամի 5-ին կէսօրից յետոյ, նոյն օրից արդէն հռչակաւոր դարձած «Օնէգա» շոգենաւով բերեց իր հետ մանիֆեստը և իր զեկուցումը։

Աւելացնենք և այս մանրամասնութիւնը։ «Русское Слово» լրագրի աշխատակից քահանայ Պետրօվին կոմս Վիտտէն յայտնել է թէ կայսրը անձամբ տրամադրված էր ընդունելու ժողովրդի ցանկութիւնը։ Եւ երբ իմացվեց ժողովրդի ցանկութիւնը, երկու անգամ երեսին խաչ հանելով, ստորագրեց մանիֆեստը։

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԵԱՆ ՕՐԵՐԸ

—

Անօրինակ գործադուլները հազիւ վերջացան և մենք նորից կապվեցինք դրսի աշխարհի հետ։ Երէկ պօստը բերեց Ռուսաստանի լրագիրների մի ահագին կապոց։ Ինչեր են կատարվել Ռուսաստանում, մինչդեռ մենք մեր կղզիացած, ամեն կողմից կտրված Թիֆլիսում բաւականանում էինք մեր աչքի առջև կատարվող դէպքերը դիտելով և հեռագրական կցկտուր տեղեկութիւններ կարդալով։

Ահագին երկիրը եռացման ծայրայեղ աստիճանին հասած։ Յեղափոխութիւն և հակայեղափոխութիւն։ Փողոցները ներկված արիւնով։ Անկարելի է այդ բոլոր օրերի պատմութիւնը զետեղել լրագրական յօդուածի մէջ։ Առ այժմ մենք կանգ կառնենք ռուսաց երկու մայրաքաղաքների շրջանում։ Եւ կը բաժանենք մեր տեսութիւնը երկու մասի. 1) Մամուլի գործունէութիւն, 2) Կեանքի հոսանքներ։

I

Մամուլի գործունէութիւնը.

Առաջաւոր մամուլը յաղթանակն է սահմանադրական, ազատ Ռուսաստանը։ Ուստի ամենից առաջ պէտք է լսել, թէ ինչ է ասում պրօգրեսիվ մամուլը այդ ազնիւ, ժողովրդասէր մեծ ույժը, որ այնքան հերոսաբար մրցում էր բիւրօկրատիայի դէմ և դրանով էլ ահագին դեր կատարեց ազատարար շարժման մէջ։ Ի՞նչպէս է այդ մամուլը վերաբերվում հոկտեմբերի 17 ի մանիֆեստին։

Զգուշաւոր վերապահութեամբ, առանց առանձին հրճուանքների։ Գնահատելով պատմական դէպքի ամբողջ անհուն նշանակութիւնը, այդ մամուլը մի և նոյն ժամանակ ասում է, թէ դա առաջին քայլն է, թէ դրա վրա կանգ առնել չէ կարելի։

«Сынъ Отечества» լրագիրը գրում է.

Ծագեց ազատութեան արշալոյսը։ Խորին համոզմունքով, խորին հաւատով կարող է ռուս հասարակութիւնը կրկնել այս խօսքերը։ Եւ ոչ թէ այն պատճառով, որ մի յետադէմ մինիստր հեռացաւ պաշտօնից, իսկ մի աւելի քիչ յետադէմ մինիստր բռնեց նրա տեղը, ոչ թէ այն պատճառով, որ «Правительственный Вѣстникъ»-ի էջերում հրատարակված է մի որ և է նոր պաշտօնական ակտ և ոչ էլ այն պատճառով, որ կառավարչական բարձր շրջաններից լսվում են գեղեցիկ խոստումներ։ Ո՛չ, այս բոլորը մենք շատ անգամ ենք տեսել, և մեր հասարակութիւնը շատ անգամ է խաբվել։

Ազատութեան արշալոյսը ծագել է այն պատճառով, որ նրա պաշտպանութեան համար, յանուն նրա վեր կացաւ ինքը ռուս հասարակութիւնը առանց դասակարգերի և դիրքի խտրութեան։ Ամբողջ ռուս հասարակութիւնը, հայրերն ու որդիները, միացան մի ընդհանուր ձգտման, մի ընդհանուր միահոգի ոգևորման, մի ընդհանուր կրակոտ մղման մէջ դէպի ազատութիւն։ Այն ամենը, ինչ կենդանի էր, ինչ մտածող էր, ինչ բողոքող էր կեանքը ճնշող կամայականութեան դէմ, ձուլվեց մի հուժկու կոչի մէջ, կոչ կռուելու բռնութեան դէմ յանուն այն իդէալների, որոնք մեծացած են մեր հայրենիքի ամենաազնիւ որդիների սրտերում, յանուն մարդու և քաղաքացու այն իրաւունքների, որ ոտնատակ էր արել ինքնագլխութիւնը։

...Դիսցիպլինան և համերաշխութիւնը— երկու ահաւոր ույժեր են, որոնք անզէն մարդկանց էլ անյաղթելի են դարձնում։ Պինդ պահպանենք նրանց մեր սրտերի մէջ։ Ազատութեան արշալոյսը ծագել է, բայց ազատութեան արեգակը դեռ դուրս չէ եկել։ Անքոյթ պահապանի պէս հսկենք մեր ազատութիւնը։ Թող չը քնացնեն մեզ ոչ առաջին յաղթութեան քաղցրութիւնը, ոչ այն խոստումները, որ տալիս է շփոթված թշնամին։ Առջևում դեռ կայ երկար և դժուար ճանապարհ կայ, որ պահանջում է բոլոր հասարակական ույժերի լարված աշխատութիւն։—

Մի ուրիշ յօդուածի մէջ, ուր խօսվում է այն մութ ույժերի մասին, որոնք աշխատում են եթէ ոչ խեղդել, գոնէ դանդաղեցնել ազատական շարժումը, նոյն լրագիրն ասում է։

Խաւար ույժերը, որոնց հետ կռւում է ռուս ժողովուրդը ըստ, երևոյթին, իրանց գործը տանուլ տուած չեն համարում։ Նրանք դեռ յոյս ունեն մի ինչ որ բանի վրա, մտածում են մի դաւաճան խաղ, չը նկատելով, որ այդ խաղով իրանք իրանց համար են փոս փորում։ Նրանք մոռանում են, որ մինչև այժմ գործ ունեցել են միայն բանւորների հետ։ Բանւորի ույժը ապացուցված է և ճանաչված. Նրա ճնշման տակ և շնորհիւ նրա ճնշման մենք ունենք հոկտեմբերի 17-ի ակտը։ Բայց չէ՞ որ դա ազատական շարժման առաջապահ մասն է միայն։ Բանւոր մարդը միայն առաջաւոր զօրամասն է, որի ետևից գալիս է գլխաւոր բանակը—մեծ գիւղացիական Ռուսաստանը իր կարող նշանաբանով. «Հաց, հող և ազատութիւն»։ Այս բանը չէ կարելի չը տեսնել և չէ կարելի մոռանալ նոյն իսկ և մի րոպէ։ Խաղով գլխաւոր բանակը կանգնեցնել չէ կարելի։ Եւ ամեն մէկը, ով չէ ուզում անյապաղ կատարել ժողովրդի ցանկութիւնները, թող յիշէ որ հէնց դրանով նա հրաւիրում է—«եկ և վերցրու»։ Ուրիշ խօսքերով, հարկադրում է, որ գլխաւոր բանակը որքան կարելի է շուտ ձուլվի առաջապահ մասի հետ։—

«Наша Жизнь» լրագիրը գրում է.

Կառավարութիւնը կոչ է անում, որ իրան հաւատան, բայց հէնց ինքը կոմս Վիտտէի զեկուցման մէջ մի քանի անգամ մատնանիշ է անում թէ այժմ նա արտայայտում է [illegible] սկզբունքը «ամենամեծ անկեղծութեամբ», որ այժմ նա «շիտակութեամբ և անկեղծութեամբ» մտադիր է հաստատել քաղաքացիական ազատութեան բարիքները։ Եւ հաւատալու կոչ անող այդ տողերի մէջ մենք կարդում ենք կառավարութեան խոստովանութիւնը, թէ դրանից առաջ նա քիչ էր անկեղծ և աչքի չէր ընկնում շիտակութեամբ։ Այժմեան րոպէին նա հաստատում է և ընդգծում է իր անկեղծութիւնը, բայց ինչու մենք պիտի հաւատանք, թէ այսօրվայ վարմունքը իր մանրամասնութիւնների մէջ նման չի լինի երէկվայ վարմունքին։ Ո՞ւր են երաշխաւորութիւնները։ Հօ չեն ասում թէ երաշխաւորութիւն պէտք է համարել սրբազան սինօդի օբեր-պրօկուրօրի հրաժարականը։ Բայց չէ՞ որ կ. Պօբեդօնօսցեվը ամեն մի ուրիշ պաշտօնում և նոյն իսկ առանց որ և է պաշտօնի, կարող է պահպանել իր նախկին նշանակութիւնը։

Այժմեան րոպէն ռուս հասարակութեան և ժողովրդի առաջ կայ մանիֆեստում հաստատված ազատութիւնների փաստային իրագործման ծանր ճանապարհը, երկրի դիմադրական ույժերի պատրաստ կազմակերպման և ամենաարագ կերպով միացման ճանապարհը։ Կառավարութեան և հասարակութեան այժմեան յարաբերութիւնը յիշեցնում է մի նմանութիւն քաղաքացիական իրաւական շրջանից։ Կառավարութիւնը տուել է ռուս ժողովրդին մուրհակ։ Եւ մուրհակը անկասկած ձեռք բերված մի ստացուածք է։ Առաջ մենք դատ էինք վարում, ոչ միայն չունենալով կառավարութեան մուրհակը, այլ և ոչինչ ինքնագիր պարտաւորութիւն նրա կողմից։ Բայց չէ՞ որ մուրհակով էլ կարելի է փող չը ստանալ. պարտականը կարող է խոյս տալ վճարումից։ Սակայն ռուս ժողովուրդը կաշխատէ ստանալ պարտականից և տեղն ընկած ժամանակը նոյն իսկ բողոքի կը ներկայացնէ մուրհակը։

«Русск. Вѣд.» լրագիրը, մի առ մի թւելով թէ ինչ ահագին գործեր պիտի կատարէ վերանորոգված Ռուսաստանը իր բարօրութեան համար, ասում է.

Բայց պէտք է յիշել, որ այս մեծ նպատակներին հասնելը անհնարին է, մինչև որ մարմին և արիւն չեն դառնայ այն ազատութիւններն ու իրաւունքները, որոնք յայտարարված են հոկտեմբերի 17 ի մանիֆեստով։ Այդ բանը իրագործելը պիտի դառնայ հաննիբալեան երդում ռուս մարդկանց ժամանակակից սերունդի համար։ Այն ազատութիւնները, որ ռուս ժողովուրդը ձեռք է բերել դարաւոր կռւի գնով, նրա թանկագին սեփականութիւնն են կազմում և նա երբէք ձեռք չի վերցնի այդ սեփականութիւնից։—

II

Կեանքի հոսանքները

Ազատական շարժման ամենահզօր զէնքը քաղաքական ընդհանուր գործադուլն էր։ Նա սկսվեց Մօսկվայից։ Ռուսաստանի սիրտը համարվող այդ մայրաքաղաքը, որ վաղուց ի վեր ռուսական ինքնակալութեան ամուր հիմքն էր ճանաչված, առաջինը բարձրացրեց կարմիր դրօշակը։ Գործադուլը դեռ երբէք այդքան խիստ, անողոք չափեր չէր ընդունել։ Միմեանց ետևից կանգ առան կեանքի բոլոր գործօնները։ Մօսկվան մնաց առանց ջրի, քաղաքային ջրանցքի բանւորները չէին գործում։ Սպանդանոցը նոյնպէս գործադուլ էր արել։ Մայրաքաղաքը ընկղմվեց խաւարի մէջ, գազ չը կար։ Կառավարութիւնը ոչինչ չը կարողացաւ անել. գեներալ-նահանգապետը միանգամայն անզօր էր, թէև իր տրամադրութեան տակ ունէր և՛ զօրք, և՛ ոստիկանութիւն, և դրամական միջոցներ։ Ընդհանուր տագնապ։ Նա ընդունեց մռայլ կերպարանք, երբ խաւարամիտ լրագիրների մէջ տպվեցին կոչեր, որոնցով «հարազատ ռուս մարդիկ» հրաւիրվում էին կազմակերպվել «խռովարարների» վրա ներգործելու համար։ Քաղաքացիական պատերազմի արիւնոտ ուրուականը կանգնած էր քաղցած ու տառապող մայրաքաղաքի աչքի առաջ։ Պէտք էր գործել, պէտք էր հասարակութեան միջից դուրս հրաւիրել այն տարրերը, որոնք ծայրայեղ կարմիր կամ ծայրայեղ յետադէմ ուղղութիւններին չեն պատկանում։ Այդ դերը իր վրա վերցրեց Մօսկվայի քաղաքային դուման։

Հոկտեմբերի 14-ին քաղաքագլուխ իշխան Գօլիցին, բաց անելով դումայի արտակարգ նիստը, յայտարարեց թէ դուման իր նիստերը պիտի անընդհատ դարձնէ անորոշ ժամանակի ընթացքում։ Նիստերը կը բացվեն ցերեկվայ ժամի 1-ին և օրինաւոր կը համարվեն որքան էլ ձայնաւորներ ներկայ լինեն։ Նիստերը դռնփակ են։ Այս բոլոր կարգադրութիւնները, որոնք յիշեցնում են ֆրանսիական ազգային ժողովը յեղափոխութիւնների ժամանակ, քաղաքագլուխը անում էր իր իշխանութեամբ, պատասխանատուութիւնը իր վրա վերցնելով։

Երեկոյեան նիստում դուման ամենից կարևոր համարեց կանոնաւորել քաղաքի բանւորների գործը, որպէս զի գործադուլը ծայրայեղ չափեր չընդունէ, որպէս զի կարելի լինի գոնէ ջրանցքի և մի քանի այլ ամենակարևոր հիմնարկութիւնների աշխատանքները վերսկսել։ Քննվում են բանւորների պահանջները։ Այդ ժամանակ մտնում է Մօրօզովի հիւանդանոցի գլխաւոր բժիշկը և նկարագրում է քաղաքային հիւանդանոցների դրութիւնը. նա ասում է, որ մանկական հիւանդանոցներում լոյս չը կայ, ջուր չը կայ, երեխաները լաց են լինում, դեղեր չը կան։

Պրօֆէսօր Սինիցինը խնդրում է մտնել այդ դժբախտների դրութեան մէջ։ Դուման ընտրում է և իսկոյն ուղարկում է մի պատգամաւորութիւն բանւորների մօտ, որոնք այդ րօպէին միտինգ ունէին համալսարանում, որպէս զի նա նկարագրէ բանւորների առաջ գործադուլի սարսափները։

Այդ երեկոյ Դուման կարողանում է մի շարք որոշումներ անել բանւորների պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար։ Խօսք է բացվում քաղաքային միլիցիա կազմելու մասին։ Խաւարամիտ լրագիրներում տպված կոչերի առիթով վճռում են դիմել կոմս Վիտտէին և կոմս Սօլսկուն, իբրև այնպիսի մարդկանց, որոնք ներկայ րօպէին Ռուսաստանում ամենաազդեցիկ իշխանաւորներն են և խնդրել նրանց, որ ամենակտրուկ միջոցներ ձեռք առնվեն, ի նկատի ունենալով այն վտանգը, որի մէջ գտնվում է ամբողջ Ռուսաստանը։

Նիստը վերջացել էր, բայց ձայնաւորները դեռ չէին հեռացել, երբ վերադարձաւ բանւորների մօտ ուղարկված պատգամաւորութիւնը։ Պատգամաւոր բժիշկ Կիշկինը, սաստիկ յուզված և ցնցված, սկսեց պատմել թէ ինչ ընդունելութիւն գտաւ քաղաքային վարչութեան խնդիրքը։ Համալսարանի զանազան լսարաններում հաւաքված էին մօտ 20 հազար մարդիկ։ Դումայի պատգամաւորները առաջարկեցին կարգաւորել գործադուլը և աշխատել փոքրացնել գործադուլի սարսափելի հետևանքները։ Բայց այդ առաջարկութիւնը շատ անբարեացակամ ընդունելութիւն գտաւ։ Բժիշկ պատգամաւորների խօսքերը չը շարժեցին բանւորների գութը. լսվեցին աղաղակներ, թէ նրանք իրանք էլ տանջվում են, թէ իրանց երեխաները քիչ չեն տանջվում. աղմուկ բարձրացաւ, սկսեցին շուացնել պատգամաւորներին։

(Կը շարունակվի)

ՄՏՔԵՐ ԵՒ ՓԱՍՏԵՐ

VIII

Մենք պարզեցինք երէկ, որ 1905 թ. հոկտեմբերի 17-ի նշանաւոր և պատմական Մանիֆեստի զօրութեամբ ամբողջ Ռուսաստանին տրվեց սահմանադրութիւն, այն է կառավարութեան այնպիսի ձև, որով միապետական իշխանութիւնը սահմանափակվում է օրէնսդրական և վարչական գործերի մէջ ժողովրդի ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ։

Այդ Մանիֆեստը մի ամբողջ յեղափոխութիւն է առաջ բերում Ռուսաստանի կեանքի մէջ, յեղափոխութիւն որ պէտք է մահացու հարուած տայ ռուսական բիւրօկրատիային։ Այդ է պատճառը, որ բիւրօկրատիան շտապեց հակա-յեղափոխութիւն կազմակերպել իր օրհասական գոյութիւնը մի քանի ժամանակ ևս շարունակելու համար։

Ճիշդ է, Մանիֆեստի մէջ ուղղակի սահմանադրութիւն խօսքը չէ յիշատակված, բայց սահմանադրութեան էական սկզբունքները իրողապէս ընդգծված են։

Որո՞նք են իսկական սահմանադրութեան էական, անսասան սկզբունքները։ Դրանք են— ժողովրդական ինքնակառավարութիւն ի դէմս ազատօրէն ընտրված ներկայացուցիչների եւ խօսքի, մամուլի, խղճի, ժողովների, միութիւնների ազատութիւն։ Այդ սկզբունքները Մանիֆեստի և յետագայ կառավարչական հաղորդագրութիւնների մէջ պարզ և կտրուկ կերպով յայտնված են։ Մնում է ուրեմն որ նրանք իրողապէս ևս տրվեն, իրագործվեն կեանքի մէջ։

Մամուլի որոշ ազատութիւն արդէն ստեղծվել է և դրա ապացոյցը հէնց մեր Թիֆլիսի մամուլն է, որ առանց գրաքննութեան հրատարակվելու ազատութիւն է ձեռք բերել։ Մենք գիտենք հեռագիրներից, որ ռուսական մամուլը ևս այժմ կատարեալ ազատութեան է մօտենում։ Գալով ժողովրդական ներկայացուցչութեան, արդէն ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի սկզբունքը բացայայտ յայտարարված է և մշակվում է ծրագիր իրագործելու այդ սկզբունքը։

Սակայն սահմանադրութեան առաջ կանգնած են երկու նոր հոսանք, մի կողմից ռեակցիա, սոսկալի ռեակցիա, որ ամեն կերպ աշխատում է ջլատել, վարկաբեկ անել մեծ վերանորոգութիւնը, միւս կողմից արմատական խմբերը, որոնք գոհ չեն եղածով, տրված սահմանադրութեամբ և պահանջում են աւելի լայն, աւելի մեծ ազատութիւն, ուստի և նոյնպէս աշխատում են նսեմացնել ձեռք բերած ազատութեան նշանակութիւնը։

Ի՞նչ է մտածում սակայն Ռուսաստանի հասարակութիւնը, առաջադէմ, պրօգրէսիստ և առողջամիտ մասը։ Լաւ իմանալով, որ այն յեղափոխութիւնը, վերանորոգութիւնն է միայն բարերար և տևական, որը ձեռք է բերվում էվօլիւցիայի ճանապարհով, յաջորդական

կատարելագործութեամբ և զարգացմամբ, նա բարձրաձայն հռչակում է, որ տրված սահմանադրութիւնը առայժմ բաւական է վերածնել տալու Ռուսաստանը, բարեշրջելու նրա վիճակը, դասել նրան ազատ և իր հոգևոր—մտաւոր և քաղաքական անկախութեամբ պարծեցող երկրների շարքում։ Միայն նա մի բան է պահանջում.—երաշխաւորութիւն, որ յայտարարված սահմանադրական ազատութիւնը կիրագործվի շուտով, միս և արիւն կըստանայ։

Մայրաքաղաքի թերթերը որոշ երաշխաւորութիւն են համարում արդէն այն դէպքը, որ Սինոդի աւագ պրոկուրոր Պօբեդօնօսցօվը արձակվեց իր պաշտօնից։ Այդ դէպքի ահագին նշանակութիւնը շատ գեղեցիկ կերպով բացատրում է «Новости» լրագիրը, որ ասում է թէ Պօբեդօնօսցօվի անկումը հին ռէժիմի լիակատար անկումն է նշանակում։

Քսան և հինգ ձիգ տարիներ, ասում է նա, Կ. Պօբեդօնօսցեվը շղթայել էր ռուս ժողովրդի ազատութիւնը, քսան և հինգ ձիգ տարիներ նա առաջնորդում էր Ռուսաստանը անօրէնութեան, տգիտութեան և աղքատութեան ճամբով։ Նա եղել է միշտ ներքաղաքան պետական կառավարութեան այն սիստեմի, որ յենված է բռնութեան, կամայականութեան և աններողամտութեան վրա։ Նա հասցրեց Ռուսաստանը աղքատութեան, սովածութեան, Ցուսիմի խայտառակութեան, վերջին օրերի արիւնահեղ սարսափներին։

Թէև Պօբեդօնօսցեվը պաշտօնապէս Սինոդի աւագ պրոկուրոր էր, բայց նրա ազդեցութիւնը ռուսական ամբողջ կեանքի և կառավարութեան գործողութիւնների վրա ահագին էր։ Նա էր գլխաւոր ղեկավարը և պարագլուխը այն սոսկալի քաղաքականութեան, որ իր գագաթնակէտին հասաւ Պլեվէի ռէժիմի օրով Ռուսաստանում և Գօլիցինի ռէժիմի օրով Կովկասում։ Օգտվելով կառավարչական բարձր շրջանի հետ ունեցած իր մտերմական կապերով և վայելելով ուսումնական մեծ հեղինակութիւն, նա ստեղծեց Ռուսաստանի «ինքնաէութեան» իբր թէ գիտական թէօրիան, որով կարողացաւ ռուսական քաղաքականութիւնը ղեկավարող անձանց դարձնել այդ տմարդի և չարագործ թէօրիայի ջերմ կուսակիցներ։ Զուր չէ, որ ժողովուրդը կոչել էր նրան «մեծ ինկվիզիտօր» անունով։ Եւ իրօք, անհնարին էր չը սոսկալ սարսափից նրա չար անսրտութեան առաջ, նրա դէպի մարդկութիւնը ունեցած ցինիքական արհամարհանքի առաջ, այն լիրբ ծաղրի առաջ, որին նա ենթարկում էր այն ամենը, ինչ որ կազմում է կուլտուրական ազգերի հպարտութիւնը և արժանիքը։ Նրա թէօրիայով, պարլամենտական սիստեմը «մեր ժամանակի ամենամեծ ստութիւնն է» և պարլամենտական, սահմանադրական գործիչները հասարակութեան ամենաանբարոյական, ամենախարդախ ներկայացուցիչներն են, գողեր և աւազակներ։ Պարբերական մամուլը—հասարակական անագին չարիք է. ոչ նուազ չարիք է և ժողովրդական կրթութիւնը. մարդը սկսում է դատել, իսկ դատողութիւնը բարիք առաջ չէ բերում, որովհետև անբարոյականացնում է մարդուն և նուազեցնում է նրա վստահութիւնը դէպի իշխանութիւնները։

Ահա այսպիսի հաւատամք ունեցող մարդն էր ամբողջ 25 տարի ղեկավարում Ռուսաստանի ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնը։ Եւ այդ քաղաքականութեան հետևանքները շատ պարզ են և սոսկալի. Ռուսաստանի բարոյական, մտաւոր և տնտեսական քայքայումն ու սնանկութիւնը, հարիւր հազարաւոր անմեղ զոհերի կորուստը, ամօթալի և խայտառակ պատերազմ Եապոնիայի հետ, և ի լրումն ամենայնի՝ սոսկալի աղէտներ, որոնք անդադար մարդկային արիւնով են ներկում դաշտերը և փողոցները ու կատարեալ անիշխանութիւն առաջացնում, որին այժմ մատնված է ամբողջ երկիրը։

Ահա այդ տեսակ քաղաքականութիւն մարմնացող մի անձ ընկաւ, նրա հետ կործանվեց և հին ռէժիմը, որի ոգին և թելադրիչն էր նա։ Նրա անկումը մի նոր գրաւական է մեր կարծիքով, որ նոր կառավարութիւնը ցանկանում է իրագործել հոկտեմբերի 17-ի Մանիֆէստով յայտարարված սահմանադրութիւնը։ Պէտք է միջոց և հնարաւորութիւն տալ նոր կառավարութեան իրագործել իր խոստումները, որպէս զի կարելի լինի վերջապէս կարգ և խաղաղութիւն վերահաստատել մեր չարաբաստիկ երկրում, որպէս զի անաբեկված, սարսափած ազգաբնակութիւնը կարողանայ անձնատուր լինել կուլտուրական խաղաղ զարգացման և օգտվել սահմանադրական իրաւունքներից։

Թէ ինչ պէտք է լինի մեր, հայերիս, նոյնպէս անաբեկված, նոյնպէս Պլեվէան-Գօլիցինեան սարսափներին և, թրքական ջարդերին մատնված հայերիս վերաբերմունքը սահմանադրութիւնը, դրա մասին մենք կը խօսենք առանձին։

Շահրիար

ՄԻ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԴՈԿՈՒՄԵՆՏ

(Կ. Պօլիս, թղթակցութիւն «Сынъ Отеч.» լրագրի)

—

Երբ ես գրում էի պանիսլամիզմի մասին, ինչպէս մի լուրջ շարժման մասին Կովկասում և առհասարակ Արևելքում, մի քանի հեղինակներ «Արևելքը ճանաչողներ» անուանվածներից հեգնաբար ծիծաղում էին և ասում էին, թէ դա չափազանցրած երկիւղ է։ Վերջ ի վերջոյ, երբ քեզ ամեն տեղ ասում են՝ յայտնի չէ թէ ում կողմից «հեղինակութիւններ» ճանաչվածները, թէ դու սխալվում ես,—մնում է միայն լռել։ Ժամանակները փոխվեցին։ Պանիսլամիզմը ճանաչված է ամեն տեղ, և Եւրոպայում դիմադրութեան միջոցներ են ձեռք առնվել։ Միայն Ռուսաստանում նրան նշանակութիւն չեն տալիս, չը նայելով ամեն տեսակ աշխարայ փաստերին։ Ներքև բերված թանգագին դօկումենտը, որ ես ձեռք բերի մեծ դժուարութիւններով, պերճախօս և պարզ կերպով նկարագրում է, թէ ինչպէս էր պանիսլամիզմի գործը Կովկասում։

Նորերումս Անդրկովկասից վերադարձան երեք ագենտներ, որոնք եղել են գլխաւորապէս Գանձակի, Բագուի և նրանց սահմանակից նահանգներում։ Մէկը անդրկովկասեան մի թուրք է Գանձակից, միւս երկուսը—թիւրքացած ղրիմցիներ։ Թիւրքիայում նրանք ապրում են վաղուց և նոյն իսկ հաշւում են մի ինչ որ մինիստրութեան ծառայութեան մէջ, թէև դարձեալ էլի ռուսահպատակ են համարվում։ Անցագրերին նայելով, նրանք վաճառականներ են, իսկ իրապէս ոչ մի կապ չունեն վաճառականութեան հետ։ Ահա այն դօկումենտը, որ յօրինել է այդ երեք ագենտներից մէկը և ուղարկված է պանիսլամիզմի մի ներկայացուցչի, որի հասարակական դիրքը թոյլ չէ տալիս սխալ միտք ունենալ։

«X—փաշայի հրամանով, ես անյապաղ Թիֆլիսից ուղևորվեցի Շուշի և յետագայ հրահանգները ստացայ արդէն Բագւում։ Մեր համախոհները ինձ կրկնում էին, թէ ի փառս իսլամի սկսած ձեռնարկութեան աջողութիւնը ապահովված է։ Մեր ընկերներից ազդեցիկ մարդկանց պրոտեկցիայով, բայց, ի հարկէ, գլխաւորապէս դրամական նշաններով (թարգմանում եմ բառացի) մեզ աջողվեց մացնել ոստիկանութեան մէջ մեր գործի համար անհրաժեշտ մարդկանց։ Իշխան Ն. ասում էր և խոստանում, թէ կանէ ինչ որ հնարաւոր է, որպէս զի հեռացնէ մեզ խանգարող հայերին, որոնք ադմինիստրացիայի մէջ մի քանի պաշտօններ ունեն։ Բայց այս բանը այնքան էլ հեշտ չէր։ Այդ անիծեալ գեավուրները, ինչպէս երևում է, իշխան Ն.-ից աւելի ուժեղ պաշտպանութիւն ունէին և մեր ջանքերը այս ուղղութեամբ կորան իզուր. դրա հետ և հազար րուբլի, որպիսի գումարի բաժանման ստացագիրը սրա հետ ներկայացնում եմ (Այս ստացագիրը ինձ չաջողվեց տեսնել, բայց կարելի է գլխի ընկնել թէ ով է նրա վրա ստորագրվել)։ Դուք գիտէք, որ մեր նպատակը սկզբում ուղղված էր հայերի դէմ, և շնորհիւ այդ հանգամանքի մենք մէջտեղից վերացրինք ամեն մի կասկած։ Ամբողջովին զբաղված հեռաւոր Արևելքի պատերազմով, բնակիչները ուշադրութիւն չէին դարձնում թէ ինչ է կատարվում շուրջը, իսկ մենք գործում էինք եռանդով։ Առիթներ քիչ չը կային։ Մի հանգամանք քիչ էր մնում, որ փչացնէ գործը։ Տեղ հասած շոգենաւը, որ զէնք էր բերում, ձերբակալվեց, հարկաւոր էր տալ ում պէտք է կաշառք, իսկ մենք փող չունէինք։ Շնորհակալութիւն Մ—բէկին, որ անյապաղ գտաւ հարկաւոր գումարը, և մենք գիշերով ափ իջեցրինք շոգենաւի զէնքերը։ Նոյն օրը և եթ այդ զէնքը բաժանվեց ձեռքէ ձեռք։ Այն մեծ գաղափարը, որի համար մենք պատրաստ ենք մեր գլուխները զոհել և վրէժ առնել մեր վաղեմի թշնամուց, որ չէր ուզում մեզ մարդու տեղ դնել, ստորացնում էր և վիրաւորում էր մեզ շատ տասնեակ տարիներ,—այդ գաղափարը ոգևորել է բոլոր ճշմարիտ ուղղահաւատներին, և մենք խորապէս համոզված էինք, որ մեր նպատակին կը հասնենք։ Այն, ինչ այս րոպէին տեղի ունի Կովկասում, կարելի է համարել մեծ գործի սկիզբը։ Ափսոս միայն, որ հաշտութիւնը շուտ եկաւ։ Նա մեզ շատ խանգարեց։ Բայց մեծ Ալլահը կը տայ մեզ ույժեր շարունակելու սկսած գործը, յանուն որի մեր կանայք և քոյրերը արդէն ջերմ արտասուքներ են թափում։ Շատ անսպասելի հանգամանքներ թոյլ չը տուին մեզ ձեռք ձըգել Կովկասի մի մասը»։

Ահա այն ամենը, ինչ ինձ աջողվեց կարդալ։ Պանիսլամական շարժումը խիստ առաջ գնաց այն ժամանակից, երբ հեռաւոր Մանջուրիայի դաշտերում թափվում էր մարդկային արիւնը։ Չը բաւականանալով բերանացի պրոպագանդայով, որ տարածում էին ամբողջ Կովկասում հարիւրաւոր և հազարաւոր անգրագէտ մօլլաներ, պանիսլամիզմի ամեն տները աւելի հեռու գնացին։ Բերանացի պրոպագանդան նրանց այլ ևս չէր բաւականացնում, անհրաժեշտ էր տեսնել աւելի իրական հետևանք։ Եթէ չը լինէր ռուս-եապօնական պատերազմը, մանաւանդ ռուսաց զէնքի մշտական անաջողութիւնը, պանիսլամիզմը գուցէ դեռ երկար կը մնար սառուցման կէտի վրա և խօսքից դէնը չէր գնայ։ Բայց օրինակները վարակիչ են։ Անխելքները հրճվեցին. «Մենք եապօնացիներից յետ չենք մնայ ոչ քաջութեան, ոչ դէպի հայրենիքն ունեցած սիրոյ կողմից։ Ինչո՞ւ չը փորձենք ոչնչացնել անիծեալ գեաւուրներին ի փառս Իսլամի և մեծ Օսմանի։ Եթէ բոլոր մահմեդականները միանան, այն ժամանակ կարելի է աւելի լաւ ապրել և կը ստեղծվի այնպիսի ահագին մի պետութիւն, որը Եւրոպայում նոյն իսկ չեն էլ երազում։ Նորից կը շողշողայ Օսմանեան սուրը և նորից գեաւուրները կը սողան մեր ոտների մօտ։ Եթէ մի գեղեցիկ օր ապստամբվեն բոլոր մահմեդականները, ոչ մի ույժ չէ կարող կանգնեցնել նրանց հարուածը։ Եւ ահա յանուն այս անմիտ գաղափարի, որ եռանդով արծարծում են Բօսֆորի ափերում և որը պէտք է նկատ առնել, պանիսլամական միութեան բոլոր անդամները կամաւոր նուէրներ են տալիս կօմիտեներին։ Այդպիսի մի կօմիտէ էլ կայ մեզ մօտ Կ. Պօլսում։ Նրա բազմաթիւ անդամների մէջ կարելի է հանդիպել այնպիսի անձանց, որոնք սովորական ժամանակ սեղմում են եւրօպացու ձեռքը և իրանց կրթված մարդ են համարում։ Վերջին ժամանակ այդ կօմիտեները եռանդով զբաղված են փող հաւաքելով զէնք գնելու համար։ Ստամբուլի մի քանի տներում կարելի է գտնել ամեն տեսակ զէնքի ամբողջ պահեստներ։ Յայտնի չէ թէ ինչ ճանապարհներով հարիւր հազարաւոր փամփուշտներ, վառօդ և հրացաններ ուղարկում են Կովկաս և զինում են Կովկասի սահմանակից ազգաբնակութիւնը։ Տենդային մի գործունէութիւն է կատարվում ռուս կառավարութեան քթի տակ, իսկ այդ կառավարութեան այնպիսի պաշտօնեաները, ինչպէս են իշխան Ն.,—անհոգ ապրում են իրանց համար և փող դիզում։

Մագ. Այշին

ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՇՈՒՇՈՒՄ

—

Հոկտեմբերի 21-ին

Այն օրը, երբ ամբողջ Ռուսաստանը երկունքի մէջ է, երբ ժողովրդի արդար պահանջի, ապստամբական ցոյցի հոգին համատարած է, միահաղոյն և բռնել է կայսրութեան բոլոր ծայրերը, երբ ամենքը լարված ուշադրութեամբ բևեռել են իրանց աչքերը հեռու հիւսիսին թէ՝ ինչո՞վ պիտի ազատվի երկունքից տառապող երկիրը, երբ վերջապէս հեռագրական լուրը բերում է ձայնը, որով արդէն սահմանադրական իրաւունքներ տուեց կայսերական մանիֆէստը, երբ մարդիկ, առանց ազգութեան և խտրութեան, աւետում են իրար և ողջունում կրօնի համազգային մեծ տօնը, ահա այդ օրը, Կովկասի հեռու ծայրին դեռ հեծում է մի ժողովուրդ իր կուլտուրական ձգտումների համար, իր մոլի հարևանի անմիտ ու աննպատակ բռնութեան, աւերի ու սրի տակ. դեռ աւետիքի խրախճանը չէ կարողանում յետ քաշել հայի սարսափահար դէմքից մի սևաշղարշ, որ պատել է նրա վայրենաբարոյ հարևանը և նա—հայութիւնը հեռու գիւղերում այսօր էլ մագլցում է լարած թակարդների մէջ, հազարաւոր զինված թուրք խուժանի յարձակման ճիրաններում։ Ո՛հ բարքեր, երբ պէտք է շտկվիք ու ամօթ զգաք....։

Զարաբախտ Ամարասը, Սօսը, Մաշադիշէնը, Ծարտարները և այլն պաշարված են թուրքերի հրոսակային խմբերով, որոնք ժողովվելով Դ.ջարից և Վէքանլուից՝ տաղեցի Սադըղբէկի ազգականների առաջնորդութեամբ սպառնում են աւերել այդ գիւղերը և վանքի մնացած բեկորներն էլ քարուքանդ անել։ Հրակ են տուել Մաշադիշէնի գոմերը, սպանել երկու հայի և Սօսի գոմերից գերի տարել մի կին իր երեխայի հետ։ Թուրքերի յարձակումը յետ է մղված։ Սպանված են 7 թուրք և բռնված 3։ Կռիւը դեռ շարունակվում է....։

Զիբրայիլից զօրք են ուզում այնտեղ կազմակերպվող խուժանի հոսանքը յետ տալու և պարսից սահմանն անցնող թուրքերի առաջը կտրելու։ Այնտեղ են տխրահռչակ Խոսրովբէկ Փօլատօվ—Շուշու կոտորածի նախաձեռնողը և Հիւսէին-աղա Ջիւանշիր, որոնց ուղարկել է գեներալ Տակայշվիլին երկիրը խաղաղացնելու։ Եւ խաղաղացնում են....։

Խաչէնի ձորակը—Առաջաձոր, Գանձասար, Ծմակահող և այլն կօզակների անպատժելի աւերածութիւնների զոհեր են։ Այդ զօրքի համար խտրութիւն չը կայ ծեծելու, տանջելու, յափշտակելու և կողոպտելու. մի գործողութիւն, որ էկզէկուցիայից աւելի վատթար պատկեր է ներկայացնում.—պոկում են կանանց գլխի զարդերը, չուալներով գարի, ցորեն, լոբի թափում են ձիերի առաջ, գորգ ու կապերտների սփռոցները իրանց ձիերի ջուլ են շինում և վերցնում, տաւար, ոչխար, հաւ, ճուտ սովորական աւար են և կերակուր նրանց համար՝ ընտրութիւնը և հաւանութիւնը իրանց վերապահելով, փող, աչքի ընկնող մի լաւ բան խլելու արարողութիւնը չէ վստահանում որ և է դիմադրութիւն առաջ բերել։ Այդ կողմերի թուրք պրիստաւը—Շաֆի բէկ անունով մի աքսորարժան ոստիկան իր վերջին վրէժն է լուծում հայերից, իր սրտում որ և է մէկի դէմ ամբարված թոյնը թափելով և անշուշտ ասելով իր մտքում «ժամանակ է և միջոց»։ Եւ ահա 40—50 անմեղ գիւղացիներ, քահանաներ, քեդխուդաներ ոտաբոբիկ, կօզակների մտրակների տակ և Շաֆի-բէկի ձիու առաջ քշվում են դէպի Թարթառ, դէպի բանտ։ Ինչո՞ւ։ Որովհետև նրանք «ապստամբներ են, անհաւատարիմ են տէրութեան և դեռ քիչ է թուրքի նրանց հասցրած տանջանքը»։ Ահա կազմալուծվող ադմինիստրացիայի ժառանգների դատավճիռը....։

Ստատս-սեկրետար Դուրնօվօյի պաշտօնական հեռագրի համաձայն, ամսիս 19 ին, Շուշու հայ հոգևորականութիւնը գոհացողական մաղթանք կատարեց կայսերական շնորհի համար։

Հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսները երկիւղի և զգուշութեան ամիսներ են ներկայ հայ-թուրքական սարսափների ժամանակ։ Արդէն զինուորակոչի ենթարկվող հայ գիւղացիները գրեթէ գիւղական ամբողջ ժողովրդի հետ պէտք է ներկայանան զինուորական ատեանին վիճակ հանելու և գիւղերը թողնեն դատարկ։ Ցանկալի է, որ նախ՝ զինուորական վարչութիւնը վիճակահանութիւնը կատարէ գիւղերում, իւրաքանչիւր տանուտերական շրջան մի տեղ ժողովելով, և երկրորդ՝ մինչև տիրող սարսափների և լարված դրութեան մեղմանալը նորակոչներին ծառայութեան չը տանէ։ Մեր այս առաջարկութիւնը հիմք ունինք արդարացնելու հետևեալ տխուր փաստով։—Ջիբրայիլի գաւառի Բինեաթլու գիւղի զինուորագրվածները ամսիս 15 ին հաւաքվելով գաւառի զինուորական ատեանը վիճակ վերցնելու՝ թուրքերը համոզված են լինում, որ գիւղում կռվողներ չեն լինիլ և յարձակվում են գիւղի վրա։ Սակայն շնորհիւ այն հանգամանքի, որ գիւղացիք Բինեաթլուի մենավայրութիւնն աչքի առաջ ունենալով, գիւղը անտէր թողած չեն լինում, դիրքերում գտնված պահապանները յետ են դարձնում աւազակներին և չեն թողնում դժոխային նպատակն իրագործելու։ Բայց մենակ Բինեաթլուն չէ։ Հարկաւոր է զգուշանալ և միւս գիւղացիներից։

Երէկ, կէսօրից յետոյ, քաղաքից դուրս, մի վերստի վրա գտնված Ցեխ աղբիւրի մօտ թուրքերն սպանեցին երկու հայի և վիրաւորեցին մէկին, վիրաւորված հայը ճանաչել է սպանող թուրքերին և յայտնել է ոստիկանութեան։ Դրանք են շուշեցի Նասիր, Բաղիր, Ֆրէյդուն, Ուսուբ և այլն, որոնք քերծի տակով փախչելու ժամանակ սպանել են և պատահած մի անմեղ հայի։ Տեսնենք ինչ պատիժ է սահմանում այդ չարագործների համար նոր նշանակված «պատերազմական դրութիւնը»....։

Տ.

«TIMES» ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿԻՑԸ ԵՐԵՒԱՆԻ ՎԵՐՋԻՆ ԴԷՊՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

—

«Times» լրագրի հոկտեմբերի 1/14-ի համարում կարդում ենք հետևեալ թղթակցու-

Թիւնը Երեւանից, գրված հոկտեմբերի 2-ից (սեպտ. 19-ից)։

Վերջապէս ես անձամբ ականատես եղայ հայերի և Թուրքերի մէջ տեղի ունեցող այն դէպքերին, որոնք այժմ միակ հետաքրքրութեան առարկան են Կովկասում։—Պատմում են, որ երէկ ժամի մօտ 3-ին ճաշից յետոյ մի խումբ գիւղացի Թուրքեր վերադառնում էին իրանց գիւղը Երեւանից, և քաղաքի հեռաւոր այգիներին մօտենալիս, նրանց վրա մի քանի հայեր հրացան են արձակում։ Մի քանիսի ասելով, հայերը այդ օրը՝ կիրակի լինելով՝ գնացել էին քէֆ անելու այգումը և բաւական խմած են լինում։ Այսպէս թէ այնպէս նրանք սպանում են մի Թուրքի և միւսին մահացու կերպով վիրաւորում են։ Անմիջապէս քաղաքապահ ոստիկանները և դրագունների պատրուլները շրջապատում են բոլորին։ Հայերին խուզարկելով, գտնում են նրանց մօտ երեք որսորդական հրացան և մի բերդան, դրանցից երկուսը պարզ ցոյց էին տալիս գնդակ արձակելու նշաններ։ Դրագունները բոլոր ձերբակալուածներին բերին քաղաք, որտեղ նրանց շուտով շրջապատեց Թուրքերի և հայերի մեծ բազմութիւն։ Ամբոխն սկսում էր հետզհետէ գրգռվել, բայց դրագունները շուտով ցրեցին նրանց, և շատերը դրանցից գնացին դէպի քաղաքային այգին արեգակի այրող ճառագայթներից ծառերի սառուերում ապաստան գտնելու համար։

Այդ այգու հիւսիսային կողմի դիմացը գտնվում է «Orient» հիւրանոցը, որտեղ գեներալ-նահանգապետի ժամանակաւոր բնակարանն է, և որտեղ պատահմամբ ես էլ իջևանել էի։ Ժամի $5^1/_4$ ես լսեցի աղմուկ և աղաղակ այգու կողմից և մօտենալով պատուհանին՝ տեսայ, որ ահագին բազմութիւն գլխաւորապէս Թուրքերի վազում է մի ուղղութեամբ։ Մօտ մի րօպէ այդպէս նայում էի, երբ յանկարծ լսվեց մի գնդակի ձայն։ Անմիջապէս այգին թնդաց րեվօլվէրի գնդակների ձայնից — ես չեմ կարծում, որ հրացանից էլ արձակած լինէին,—և ես տեսայ երկու թէ երեք հոգի ընկան։ Այս բոլորը տեւեց մի րօպէի չափ, և այդ միջոցին արձակած կը լինէին մօտ 50 կամ 60 գնդակ,— յետոյ այգին դատարկվեց կարծես ինչ որ կախարդական ուժի շնորհիւ։

Ամբոխի հաւաքվելուց 5 րօպէ նոյն իսկ չանցած, իշխան Լուի Նապօլէօնը իր շտաբի գլխաւորի՝ գնդապետ Ֆօն-դեր-Նօննէի և իր ադիւտանտ կապիտան Գրիգորիեվի ուղեկցութեամբ ոտքով դուրս եկաւ դէպի անցքի տեղը, և ես էլ ընկերացայ նրանց քաղաքը շրջելու համար։ Արդէն բոլոր խանութները փակված էին և մի քանի րօպէից յետոյ փողոցներում բացի զինուորներից այլ ես ոչ ոք չէր երեւում։

Զինուորները ամենայն արագութեամբ բռնեցին այն դիրքերը, որոնք վաղօրօք ցոյց էին տրված որ և է անկարգութիւն ծագելու դէպքում։ Իր տրամադրութեան տակ եղած զօրքերի վերաբերմամբ իշխան Նապօլէօնը աւելի բախտաւոր էր, քան Շուշու հրամանատարը կամ գեներալ Ֆադէեվը Բագւում։ Այժմ Երեւանումն են 5 րոտա Բագուի գնդից թւով 750 հոգի, երեք րոտա սալեանի գնդից թւով 375, երկու էսկադրօն Սեվերսկի դրագուններից՝ թւով 250 և մի բատարէա կազակների 6 թնդանօթով։—Ի նկատի առնելով, որ Երեւանը ունի միայն մօտ 30,000 բնակիչ,— այդքան ոյժը ուժեղ հրամանատարի ձեռքում լիովին բաւական է ամենայն մի պատահականութեան դէպքում։ Ժամի $5^1/_4$ մինչև $6^1/_2$ գեներալ նահանգապետը այցելեց այն քաղաքամասերը, որտեղ միայն գնդակի ձայն էր լսվել։ Հասարակաց բաղնիքները շրջապատեցին, և բոլորն էլ խուզարկեցին, գտնելով այնտեղ մի քանի դաշոյն և ոչ մի հրացան։ Բաղնիսներից յետոյ իշխ. Նապօլէօնը եկաւ դէպի շուկայի հրապարակը (մէյդան), որտեղ հետեւակ զօրքը հաւաքված էր նրան դիմաւորելու համար։ Նա մի քանի խօսքով դիմեց զօրքին և ասաց, որ նրանք պէտք է սպանեն ամեն մէկին, որը գնդակ կարձակէ և նոյնպէս պէտք է վարվել նրանց հետ, որոնք առաջի պահանջից յետոյ չեն յանձնի իրեց ձեռքին եղած զէնքը։ «Գնդակ արձակէք ոչ թէ վախեցնելու կամ վիրաւորելու համար, այլ սպանելու», աւելացրեց նա։ «Ես պատասխանատու եմ բոլոր հետեւանքների համար։ Ես պէտք է հասկացնեմ այս վայրենի կենդանիներին, որ նրանք պէտք է մարդու նման ապրեն»։

Ժամի $6^1/_2$ մօտ քաղաքը բոլորովին հանգիստ էր։ Բացի սկզբում կալանաւորվածներից, բանտարկեցին չորս հոգի անտէրերի, որոնց տներից գնդակ էին արձակել, նոյնպէս ձերբակալեցին մի քանի անձանց, որոնց մօտ գտել էին րեվօլվերներ։ Հասկանալի է, ի հարկէ, որ չը նայած ընդհանուր հրամանին, որոնք ունեն զէնքեր, թող գցրեն, բայց այնուամենայնիւ եռանդուն կերպով ձեռք առած միջոցները ունեցան իրանց բարեբար ազդեցութիւնը։ Ոչ մի կասկած չի կարող լինել, որ եթէ զօրքերը այնպէս արագօրէն հրապարակ չը գային, տեղի կունենար մի սարսափելի ընդհարում, որովհետև մի ժամվայ ընթացքում արդէն կային 10 սպանված և նոյնքան էլ վիրաւորված։ Իշխ. Նապօլէօնը անկասկած օգտվեց ուրիշների փորձից, բայց և այնպէս եթէ Թուրքերի կամ հայերի մտքերում դեռ ես էլի մնում էր որ և է կասկած, որ նրանց թոյլ կը տրվի, ինչպէս մինչև այժմ, իրանց վէճերը վճռել իրանց ցանկացած ձևով, ըստ որում զօրքերը պահում են կատարեալ կամ «բարեմիտ» չէզոքութիւն,—այդ կասկածը այժմ ջնջված պէտք է համարել։ Գիշերը կօզակների բատարէան և դրագունների էսկադրօնը անցան քաղաքով, և այլ ես ոչ մի անկարգութիւն տեղի չունեցաւ։

Այս առաւօտ գեներալ-նահանգապետը պահանջեց աչքի ընկնող հայ և Թուրք քաղաքացիներին և յայտնեց նրանց, որ ինքը նրանց պատասխանատու կը համարէ ապագայ ընդհարումների համար և նրանց կաքսորէ, եթէ նրանք չը կարողանան դրանց առաջն առնել։ Ընդհանուր յուզմունքը բնականաբար դեռ մեծ է, և համարեա բոլոր խանութները ամբողջ օրը մնացին փակ, բայց այս րօպէիս հաւանական է, որ այս՝ թւով երրորդ բռնկումը Երեւանում խեղդվեց հէնց իր սկզբում։ Նախորդ երկու ընդհարումները տեղի էին ունեցել, առաջինը մարտին, Բագուի առաջին կոտորածից յետոյ, իսկ երկրորդը յունիսի 5-ին և 6-ին, Նախիջևանից անմիջապէս յետոյ»։

Յ. Ք.

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ

Հոկտեմբերի 10-ին

Երեւանեան նահանգի գեներալ-նահանգապետ պրինց Նապօլէօնի ձեռքով ձերբակալված մայիսեան հրդեհաձիգ և կոտորողների պարագլուխ-Ջահուկ գիւղի տանուտէր Աբասը ազատված է։ Այս այն Աբասն է, որը մայիսին սուրը ձեռքին, կարմիր ֆէսը գլխին առաջնորդում էր Թուրքերին հայ գիւղերի վրա թալանելու, հրդեհելու նպատակով։

Աբասի բարբարոսութիւններին ներկայ է եղել նոյն իսկ գաւառապետը. ինչ է նրա ազատվելու պատճառը, չը գիտենք։ Աբասի ազատման ամբողջ օրը հրացանութիւն էր Ջահուկում Թուրքերի կողմից։

Այստեղ հայ տների խուզարկելը, հայ անմեղներին ձերբակալելը, Թուրք մեղաւոր-ձերբակալուածների ազատվելը մեծ յուզմունքի մէջ է ձգել հայերին։ Այս բոլորը տեսնելով, հայերը կորցնում են իրանց վերջի յոյսը, ուզում են գաղթել։

Շ. Յ.

ՆԱՄԱԿ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻՑ

հոկտեմբերի 16-ին

Ամսիս 13-ին Զանգեզուրի թալանված և մերկ ու տկլոր ժողովուրդը բողոք ունեցաւ Տեղ գիւղում դիմաւորելու նահանգապետ Տակայշվիլուն։ Պատրաստված էին տասնեակ խնդիրներ և աղերսագրեր, որոնց մէջ մի առ մի թւած էին Թուրքերից հասած վնասները։ Նահանգապետը ամեն մի գիւղական համայնքի աղ ու հացը ընդունելիս, միշտ խրախուսում և սիրտ է տալիս, թէ այսուհետև ամեն մի թշնամական յարաբերութիւն վերջացած համարեցէք։ Գիւղացիք հացը ու մի եղբայրութիւններ են անում նահանգապետի ամեն մի նոր խաղաղութիւնը լսելով։

Է՛հ անտէր ենք, անտէր էլի, ասում են մէկ մէկու երեսի նայելով։ Եթէ էս եկող գուբերնատօրն էլ էն մինի նման, գայ գնայ առանց մի կարգադրութիւն անելու, աւելի լաւ է գետն ընկնենք։

Նահանգապետը գիշերեց Տեղում և տեղացի անուանի հայերից ձերբակալեց 15 հոգու։ Ամսիս 14-ին երեկոյեան Գորիս ուղևորվեց. շատ սիրով ընդունեց Խնձորեսի գիւղացիների մատուցած աղ ու հացը։

Գորիսում հայերը մեծ բազմութեամբ ընդառաջ եկան նահանգապետին, որն ընդունեց աղ ու հացը և իջևանեց «Պրօգրէս» հիւրանոցում։ 15-ին նահանգապետը դուրս եկաւ և փողոցում սպասող ժողովրդի գլուխ անցած գնաց, կանգ առաւ ուպր. վայի դիմաց։ Շատ մեծ բազմութիւն էր շրջապատում նահանգապետին։ Այդտեղ առաջ եկան ժողովրդի միջից Մինքէնդի և Խոզնավարի ներկայացուցիչները, որոնք ընդհարման առաջին օրից սկսած բոլոր դէպքերը ճշգրութեամբ թուեցին նահանգապետի առաջ։ Բոլոր խօսակցութիւններից յետոյ, թէ թալանված և թէ անխնա գիւղացիներին, լուռը և արդարադատ պաշտօնեան այն եզրակացութեան կը գար, որ բոլորի պատճառը, թէ կոտորածի և թէ թալանի, եղել է գաւառապետի անհոգութիւնը և միակողմանի խաղաղութիւն քարոզելը։ Իսկ երբ նահանգապետը դիմեց հիւրանոցի բակում Գորիսի հասարակութեան, նրանք միաբերան ասացին, որ մեր գաւառի խաղաղութեան առաջին և անհրաժեշտ պայմանը գաւառապետ Պ. Ավալիանիի պաշտօնից հեռանալն է։

Ժողովրդի պահանջին նահանգապետը պատասխանեց. սիրելիք, գաւառապետը նշանակված է ոչ թէ ընտրողական սկզբունքով, այլ կառավարութիւնն է նշանակել և միայն նա կարող է որ և է կարգադրութիւն անել։ Ձեր բողոքը լոկ նրա համար է, որ նա ուժ չէ ունեցել և չէ կարողացել ամեն մի աղէտի տեղում ուժ հասցնել. ահա պ. գաւառապետի մեղքը։ Իսկ այժմ ամեն մի չար մարդ իր որոշ պատիժը կը ստանայ, մենք ուժ շատ ունենք այժմ, միամիտ կացէք։ Վերջացրեց խօսքը և մտաւ հիւրանոց։

Հոկտեմբերի 5-ին Գորիսում ընդունեց գիւղացիներից շատ խնդիրներ, իսկ ուպրավայի բակում խօսակցութեան ժամանակ ձերբակալեց գործեցի մի խումբ անձանց, որոնք թւով 10 հոգի են, բռնվածների մէջ կան վաճառականներ և կառավարչական հաստատութիւններում ծառայողներ։ Ոչ ոքի յայտնի չէ, թէ ինչ առիթով են նրանք բռնվել և թէ ով է մատնացոյց արել։

Ասում են, որ վաղը նահանգապետը ուղևորվում է երրորդ գաւառամասը, ուր ապրում են անուանի կալուածատէր Թուրք Սուլթանօվները։ Իլդրիմ-բէգը, Գորիսի և Խնձորէսկի դէմ կռիւ յայտարարող Իլդրիմը, ի զարմանս բոլոր հայերի, ամբողջ երկու օր է, որ Գորիսի շուկայում զբօսնում է օֆիցերների և այլ պաշտօնեաների հետ։ Սակայն երբ ուպրավայի բակում հայերը խմբվեցան նահանգապետի շուրջը խօսելու, Իլդրիմ-բէգը թամբեց ձին և գաղտուկ իր որջն շտապեց։

Մենք յոյս ունենք, որ նահանգապետը Սուլթանօվներից կը ձերբակալէ նախ Իլդրիմ-բէգին և ապա պիտի պատէ թալանված և կոտորած հայ և Թուրք գիւղերը։ Հայերը առաջինը զարմանում, երկրորդ յուսահատվում են նահանգապետ Տակայշվիլու կարգադրութեան համար. ինչու անմեղ հայերի փոխարէն չը ձերբակալեց կռիւ յայտարարող Իլդրիմ-բէգին. հարցնում են միմեանց հայերը։

Նահանգապետի խօսքին վստահանալով, գերի տարվող ազատված հայերը (մինքէնդցիք) եկան Գորիս հասան։ Նրանք լաց ու կականով են բերան բացում, և շատ գոհ են շուշեցիների եղբայրական խնամքից և ընդունելութիւնից։ Շուշուց եկել են և Գորիսում խանութ ունեցող մի քանի Թուրքեր, որոնք աշխատում են որքան կարելի է շուտով ծախել մնացած ապրանքը և հեռանալ։

Թուրքերի այս վաճառքն էլ հայերին որոշ կարծիքների և կասկածանքի տակ է ձգում։

Սազանդարեան

ՆԱՄԱԿ ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷՏԻՑ

Հոկտեմբերի 16-ին

Մի ամիս առաջ մեր ուսումնարանների նորընտիր հոգաբարձութիւնը նորակազմ ուսուցչական խմբի հետ միասին՝ ընդունելով աշակերտ-աշակերտուհիների խնդրագրերը սպասում էր ուսումնարանի յանձնելուն, երբ ամսիս 6-ին Երևանի փոխանորդ Կարապետ վարդապետից ստացվեց հեռագիրը այդ մասին։ Սակայն ռուսաց տարրական դպրոցների տեսուչը տատանում էր յանձնել, յայտնելով, որ իրան պաշտօնապէս դեռ ոչինչ չէ հաղորդված։ Վերջապէս սպասեցինք մինչև հոկտեմբերի 13 ը, երբ պաշտօնապէս յանձնեցին ուսումնարանի շէնքը իր շարժական գոյքով հանդերձ։ Ապա ամսիս 15 ին, շաբաթ, տեղի ունեցաւ ուսումնարանի հանդիսաւոր բացումը։ Պատարագից յետոյ ս. կարապետ եկեղեցուց հոգևորական դասը թափօրով՝ ուղեկցութեամբ բազմաթիւ քաղաքացիների և աշակերտ-աշակերտուհիների՝ եկաւ ուսումնարանի բակը՝ ս. Աստուածածին մայր-եկեղեցու մօտ. որտեղ կատարվեց օրհնութեան հանդէսը։ Ուսումնարանի պատերը զարդարված էին գորգերով և դրօշակներով, նոյնպէս բոլոր խանութները փակ և զարդարված էին դրօշակներով։ Ուսումնարանի մուտքի դրան ճակատին կախված էր ռուսաց Կայսրի պատկերը, աջ կողմում ունենալով Վեհափառ Կաթողիկոսի, իսկ ձախ կողմում Գրիգոր Արծրունու պատկերները։ Բոլոր երեք պատկերներն էլ զարդարված էին թարմ կանաչներից և ծաղիկներից կազմված պսակներով։

Եկեղեցական արարողութիւնից յետոյ հայրենասէր գործակալ Արտակ վարդապետը օրվայ պատշաճի քարոզ խօսեց, հրաւիրելով ժողովրդի ուշադրութիւնը յատկապէս մայրենի լեզուի ուսուցման վրա։ Յետոյ ճառեր արտասանեցին աւագ վարժապետ Ար. Սինանեան և ուսուցիչ Վ. Աֆրիկեան։ Երգեցիկ խումբը նոյնպէս երգում էր ազգային երգեր ուսուցիչ Տէր-Մովսէսեանցի ղեկավարութեամբ։ Ժողովուրդը ծափահարում էր բոլոր ճառասացներին՝ արտահայտելով իր բուռն ուրախութիւնն ու ցնծութիւնը։ Կարգը պաշտպանում էին հայ երիտասարդները. ոստիկանութիւնը դեր չունէր այդտեղ։ Բոլորի շրթունքներն արտասանում էին.—«կեցցէ հայ ժողովուրդը, որ իր բարոյական ոյժով և արեան գնով կարողացել է դարերից ի վեր պաշտպանել հայ եկեղեցին, կրօնը և ուսումնարանը...»

Հանդէսի վերջում տիկիններին և երիտասարդներին հիւրասիրեցին մրգերով։ Տպաւորութիւնը հրաշալի էր.—հայոց ուսումնարանի դռները բաց էին հայ-մանուկների առաջ...

Առ այժմ այս տարի որոշված է ընդունել 200 աշակերտ և աշակերտուհիներ, որոնցից 20% ձրիաբար որբերին։ Սակայն ինչպէս երեւում է ցանկացողների թիւը շատ կը լինի, երբ թօշակադրամը 6 րուբլուց մի բան կը գիջեն՝ չքաւորների համար։ Յուսանք, յամենայն դէպս, որ ուսումնարանի հոգաբարձութիւնը ամեն բան իր կարգին կը տանի, հոգալով դպրոցի բարոյական և տնտեսական դրութեան վերաբերմամբ։

Գ. Սինանեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Հաստատ աղբիւրից լսեցինք, որ զինուորական դրութիւնը Թիֆլիսից և Թիֆլիսի գաւառից կը վերացվի այսօր կամ վաղը։

—

Մենք հաղորդել էինք, որ երէկ, հոկտեմբերի 29-ին, Թիֆլիսի ազնուական դեպուտատների ժողովում պիտի կայանար խորհրդակցութիւն մեր երկրում տիրող ներկայ վիճակի և Գուբերնիայի դրութեան մասին։ Այդ խորհրդակցութիւնը յետաձգվել է այսօրվայ և տեղի կունենայ նոյն տեղում ցերեկվայ ժամը 1-ին։

—

Հոկտեմբերի 22-ի արիւնալի դէպի առիթով քննութիւն է սկսված Թիֆլիսի նահանգական դատարանի աւագ պրօկուրօրի գլխաւորութեամբ և 3 օգնական-պրօկուրօրների մասնակցութեամբ։ Քննիչները հարց ու փորձ են անել բոլոր վիրաւորներին, որոնք ցանկացել են ցուցումներ տալ։ Բացի դրանից բժշկական քննութեան են ենթարկել բոլոր վիրաւորներին. բաց են արել սպանվածներից մի քանիսի դիակները։ Զննել ու նայել են 22-ին գնդակահարված բոլոր շէնութիւնները։ Պրօկուրօրական և դատական իշխանութիւնները ազատել են այն բոլոր անձերին, որոնց զօրքը և ոստիկանութիւնը ձերբակալել էր խմբերով իբր պատճառ կամ յանցաւոր ոճրագործ արիւնհեղութեան։ Այդ առիթով ձերբակալված ոչ ոք չը կայ այժմ։ Եթէ չը գտնվի այդ հրէշաւոր ոճրի յանցաւորը, գործը պէտք է դադարի։ Եթէ որ և է մէկը քաղաքացիական պահանջ յայտնէ, նորից կարող է քննութեան ենթարկվել ամբողջ գործը։

—

Քութայիսից եկողները մեզ հաղորդում են, որ այնտեղ հանգստութիւն էր տիրում վերջին օրերը։ Միայն մի դէպք է տեղի ունեցել հոկտեմբերի 27-ին. գանձարանի պահապանի և մի օֆիցերի մէջ տեղի է ունեցել ընդհարում, որի ժամանակ երկուսն էլ վիրաւորվել են։

—

Զինօվեկ-ուսուցչի մի փայլուն օրինակ է պ. Ստախէեվը, որին բոլորովին արտաքսել են այժմ I գիմնազիայից։ Մի քանի օր առաջ, ասում է Т. Л.-ը, երբ I գիմնազիայի հետ ոչ մի կապ չունեցող մի ուսուցիչ՝ Հալապեան անունով՝ պաշտպանում էր աշակերտներին զինուորների գազանական վարմունքից, պ. Ստախէեվը, խուլիգաններով շրջապատված, փրփուրը բերանին վիճում էր Հալապեանի հետ և ապացուցանում, որ պէտք է ծեծել ու սպանել բոլոր աշակերտներին և ափսոսանք էր յայտնում, որ գիմնազիան չեն ռմբակոծել։—Եւ այդպիսի ուսուցիչներով ուզում է բիւրօկրա-

տեան կրել, դաստիարակել, մարդիկ պատրաստել։

—

Նաւթարդիւնաբերողների խորհրդի նախագահ Պ. Ղուկասեանը և բորսայի կոմիտէտի նախագահ Ս. Թաղիանոսեանը հետեւեալ հեռագիրն են ուղարկել Պետերբուրգից Կովկասի Փոխարքային հոկտ. 28-ին. «Բագուի նաւթարդիւնաբերողներից ստացված հեռագիրները նկարագրում են կործանման ու կողոպուտի այն սարսափեցուցիչ պատկերը, կատարված ամբոխի կողմից, որին տրված է ոճիրների անպատժութիւն և գործունէութեան ազատութիւն, որ և արտայայտվում է հրդեհումներով, կողոպտումներով և սպանութիւններով, չը նայելով լիապէս բաւարար թւով զօրքի ներկայութեանը։ Նաւթարդիւնաբերութիւնը, որ օգոստոսեան դէպքերին արդէն աւերված ու թալանված էր, զրկված է վերանորոգվելու և լիակատար անվտանգութեամբ գոյութիւն ունենալու հնարից, տեղական իշխանութեան կարգադրութիւնների բացակայութեան պատճառով։ Նաւթարդիւնաբերողները, Պետերբուրգում ժողով անելով, դիմում են ձեր պայծառափայլութեան՝ խնդրելով չը մերժել կարգադրել ձեռք առնելու ամենավճռական և արտակարգ միջոցներ Բագւում կարգը և խաղաղութիւնը վերահաստատելու համար»։

—

Մեզ հաղորդում են. «Վանքի եկեղեցու միաբան հանգուցեալ Գէորգ քահանայ Գալստեանը կտակով թողել էր իր սեփական տունը, 10,000 րուբլի արժողութեամբ, Վանքի մայր եկեղեցուն։ Այժմ հանգուցեալի կնոջ մահվանից յետոյ վերոյիշեալ տունը անցնում է ի սեփականութիւն վանքի եկեղեցու»։

—

Գանձակի նահանգի Կարեագինօ գիւղից գրում են «Т. Л.» լրագրին, որ Պարսկաստանից անցած 500 աւազակների և սահմանապահ զօրքերի մէջ ընդհարում է տեղի ունեցել, որի մէջ երկու կողմից էլ սպանվածներ և վիրաւորներ են եղել։ Աւազակները, չը դիմանալով սահմանապահ փոքրաթիւ զինուորների կրակին, փախել են։

—

Թիֆլիսում վերջին գործադուլների հետեւանքները աւելի քան զգալի են։ Մթերքները թանգացել են. շաքարը ծախվում է 22—25 կոպէկի, նաւթի փութը արժէ 20—25 կոպէկ և էլի չէ ճարվում։ Քաղաքի փողոցներից շատերը չեն լուսաւորվում նաւթ չը լինելու պատճառով։

—

«Кавказъ»-ը հաղորդում է հետեւեալը Երեւանի մասին. «Հոկտեմբերի 26-ին ազգայնականութեան խաղաղ տրամադրութիւնը վրդովվեց, որովհետև Արտիս գիւղում (Երեւանի գաւառ) հայերը սպանեցին 6 Թուրք։»—Տարօրինակ բան է այդ պաշտօնական օրգանը. երբ որ և է տեղ մի հայ մի յանցանք է գործում, իսկոյն արձանագրում է դիւական չարամտութեամբ, իսկ երբ Թուրքերն են անթիւ յանցանքներ գործում, նա լռում է կամ քնքշաբար մեղմացնում... Վէլիչկոյի հոգին է, որ դեռ շարունակում է սաւառնել այդ թերթի վրա։ Երբ կը կորչի այդ սև հոգին—դեռ պարզ չէ։

—

Ստացանք հետեւեալ նուէրները՝ 1) Բագուի աղէտի զոհերի օգտին խամ կաշի ծախող Աբամ Շաթիրեանի տանը իր որդու կնունքի խնջոյքին Ա. Աֆինեանի ձեռքով հաւաքած 11 րուբլի, 2) Շուշվայ աղէտից փախված հայ ընտանիքների օգտին Համբարձում Եղեանի ձեռքով իր ընկերական շրջանում հաւաքած 21 րուբ. 50 կոպէկ։

—

Մեզ հաղորդում են, որ երեքշաբթի, նոյեմբերի 1-ին Թիֆլիսի Նախալօվկա թաղում, ժամանակաւոր գեներալ-նահանգապետի թոյլտուութեամբ, կայանալու է միացեալ միտինգ միջնակարգ դպրոցների սաների և ուսուցիչների։ Միտինգի սկիզբն է առաւօտեան ժամը 11-ին։

—

Այն օրվանից, ասում է վրաց «Իվէրիա» լրագիրը, որ զօրքեր պետեղեցին Թիֆլիսի ժողովարանում, անյայտ անձինք կոտրել են «Էկսէլսիօր»-ի հագուստեղէնի խանութը և մեծ քանակութեամբ ապրանք են տարել։ Կոտրել են նոյնպէս և երկաթի դրամարկղը և մի քանի հարիւր րուբլի են տարել։

—

Օդէսսայից «Իվէրիա» լրագրի սեփական թղթակիցը հոկտեմբերի 27-ից հեռագրում է. «Զօրքի և ժողովրդի մէջ վերջերս եղած ընդհարումների ժամանակ սպանվածների թիւը դեռ առ այժմ 1200 հոգի է, իսկ վիրաւորվածների թիւը 3000 ից անցնում է։ Քաղաքը սարսափահար դրութեան մէջ է։ Ով միջոց և հնարաւորութիւն ունի, ամեն ինչ զոհում է և փախչում է քաղաքից։ Զօրքերը և կօզակները աւերել են քաղաքի շատ մասերը»։

—

Քութայիսից «Իվէրիան» լրագրին հաղորդում են, որ այն լուրերը, որ իբր թէ գուբերնիայի ծրագիրներ դէմ ճնշիչ միջոցներ են ձեռք առնվել եղել, ճիշդ չեն։ Ժողովուրդը խաղաղեցնելու համար Գուրիա է գնացել նահանգապետ Ստարօսելսկին։

—

Սկսվեց երկաթուղու երթեւեկութիւնը և Թիֆլիսի բնակիչներից շատերը սկսեցին հեռանալ քաղաքից։ Այս երկու օրում անհագին թւով աշակերտներ ճանապարհ ընկան։ Թիֆլիսի բնիկներից շատերն էլ հեռացան Կովկասի այն անկիւնները, ուր կեանքը աւելի խաղաղ է։

—

Հոկտեմբերի 28-ից Թիֆլիսի փողոցներում լապտերները այլ ևս չեն վառում, որովհետև քաղաքը այլ ևս նաւթ չունի։

—

Համարեա իւրաքանչիւր օր Մեռեխի բանտից արձակում են քաղաքական յանցաւորներին։ Այժմ բանտում մօտաւորապէս միայն 20 մարդ կայ, որոնք մեղադրվում են տէրրօրիստութեան մէջ։

—

Որովհետև ձմեռը մօտենում է և դուրսը, բացօդեայ ժողովներ և միտինգներ սարքելը անհնար է, Թիֆլիսի սօցիալ-դէմօկրատական բանուորների կուսակցութիւնը որոշել է ընտրել մի որ և է տեղ բնակարան։ Մի այդպիսի ժողով, ադմինիստրացիայի թոյլտուութեամբ, շուտով կը կայանայ։ Կուսակցութիւնը նպատակ ունի մշտապէս Թիֆլիսում գնել երեք սեփական կլուբ քաղաքի զանազան մասերում։ Մի կլուբը կը լինի Նախալօվկայում, երկրորդը Հավլաբարում և երրորդը քաղաքի կենտրոնում։

—

Թիֆլիսի գեներալ-նահանգապետ Ժիլկայա հետեւեալ գրութիւնն է ուղարկել Թիֆլիսի քաղաքային վարչութեանը. «Թիֆլիսում զինւորական դրութիւն է հրատարակված, և այդ պատճառով զօրքի մասին հոգածութիւնը իմ առաջին պարտաւորութիւնն է։ Ուստի առաջարկում եմ ձեզ. որ 1) շուտով բնակարաններ գտնէք եւխաւեատպօլեան գունդը տեղաւորելու համար, որը ներկայումս Վերայում բանակ ունի դրած. 2) կարգադրութիւն անէք, որ Թիֆլիսի փողոցներում շուտափոյթ աւարտվեն աշխատութիւնները և իւրաքանչիւր փողոց կարգի բերված լինի, որպէս զի զօրքը միշտ ազատ կերպով կարողանայ շարժումներ կատարել։ Ես կարծում եմ, որ դուք լաւ էք հասկանում իմ պարտաւորութիւնը, այն հանգամանքի վերաբերմամբ, որ զօրքը ազատօրէն կարողանայ շարժումներ գործել և իբաւունք չը տայ ոչ ոքին փողոցներում բարրիկադներ սարքել»։

—

«Возр.» լրագիրը հաղորդում է, որ Թուրքերը գնացել են շատ հայերի մօտ և յայտնել, որ խուլիգանները գնում են Թուրքի զգեստներ։ «Թէ ինչ նպատակով խուլիգաններն այդ անում են, ասում է լրագիրը, լիակատար կերպով հասկանալի է»։

—

Անդրկովկասի երկաթուղու Մուխրան կայարանում հոկտեմբերի 26-ին անյայտ չարագործներ յարձակում են գործել կայարանի առաջ կանգնած ապրանքատար գնացքի վրա և կողոպտել են 13 վագօն զանազան տեսակի ապրանքներ։ Կողոպտիչները ամսի 26-ին դեռ շարունակելիս են եղել իրանց գործը։

—

Մինիստրների խորհուրդը վերջացրել է մամուլի օրէնքների քննութիւնը։ Կայացրել են հետեւեալ որոշումները. Նախնական ցենզուրան վերացվում է. գործադրութեան է մտնում յայտարարական կարգը—այսինքն—ով ուզում է թերթ հրատարակել, միայն յայտնում է այդ մասին իշխանութեանը, առանց թոյլտուութեան սպասելու. Նախ քան թերթը լոյս աշխարհ հանելը, 2 օրինակ պէտք է տալ ցենզուրային, որին տրվում է համարը գրաւելու իրաւունք, եթէ օրէնքի հակառակ դատէ նրան։ Ով այդ օրէնքը խախտէ, 100 ր. տուգանք պէտք է տայ։

—

Զօրապահակներ հանել են հոկտեմբերի 22-ին Թիֆլիսի ամենագեղեցիկ կենտրօնավայրերից մէկում բռնած 5—6 տներից միայն «Т. Л.» խմբագրութիւնից և ուրիշ մի տնից։

—

Թիֆլիսի զինւորական վարչութիւնից մի յատուկ յանձնաժողով անցեալ օրն ընդունեց դէրեկցիայից I գիմնազիայի շէնքը, բացի գրադարանից և ֆիզիքական կաբինետից, որոնք կնքված են։ Այժմ մի քանիսը պահանջում են, որ այդ շէնքը դարձնեն զինւորական մուզէում, ոմանք ուզում են վերածել անկելանոցի, իսկ բուն զինւորական վարչութիւնը պահանջում է, որ դա լինի Փոխարքայի կանվօյի կամ անձնական պահակը կազմող կազակների զօրանոց։

—

Մուխրան գիւղում անյայտ անձեր այրել են արքունական գնդին պատկանող 1000 պուդից աւելի խոտը։ Նոյն գիւղի շրջակայքում այրել են նաև ուրիշ 7 դէզ խոտ։ Ցանցաւորները չեն ձերբակալված։

—

Ռօստովի «Донская Рѣчь» լրագիրն էլ ուզեց օգտվել «մամուլի ազատութիւն» բառերից։ Հոկտեմբերի 24-ի համարում նա մանրամասն նկարագրեց այն հրէշաւոր գազանութիւնները, որ գործ էին դրել «պատրիօտ» կոչվածները՝ միացած զօրքերի, մանաւանդ կազակների հետ։ Սոսկալի էին այդ մանրամասնութիւնները։ Լանկ-Թամուրի ժամանակների գազանութիւնները փառք են դրանց առաջ։ Ամբողջ Ռուսաստանը, նրա բոլոր անկիւնները բողոքում են կազակների դէմ... Լրագիրը ճշմարտութիւն է գրել, թէ ոչ—թող դա դատ... րանը քննէր։ Բայց դա չէ եղել։ Եւ մենք ստացանք հոկտեմբերի 25 ի համարը։ «Թոյլատրված ցենզուրայից» անիծեալ բառերը նորից երևան են եկել լրագրի ներքևում և ամբողջ սիւնեակներ մաքուր, սպիտակ թուղթ. ցենզուրի արգելած բոլոր տեղերը խմբագրութիւնը բաց է պահել։ Լաւ խօսքի ազատութիւն է։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

—

Սալմաստ, Հոկտեմբերի 4-ին

Կովկասից ստացած նոր նոր քստմնելի լուրերը ամեն շրջաններում միտքեր գրգռեցնող նիւթեր են դարձել։ Թուրք և հայ երկրագործ ազգաբնակութիւններ, վերջացնելով իրանց գիւղամունքները՝ այժմ ամեն ժամին, ամեն րօպէի խօսակցութեան առարկայ են դարձնում Արաքսի այն կողմ անցած-դարձածները։ Դիտված երևոյթ է, որ Նախիջևանի և Երևանի սարսափելի դէպքերի ժամանակը այնքան չէր խօսվում, շշուկներ չէին լինում, որքան այժմ. այն ժամանակ երկրագործ ժողովուրդների ուշքը (որ ընդհանուր ազգաբնակութեան մեծագոյն մասն է կազմում) գրաւված էր սեփական, խաղաղ աշխատանքով, կարծէք ժամանակ չէր գտնում այդ հարցերով զբաղվելու, այն ինչ հիմա շատ է խօսվում, շատ տեսակ ամբոխային դատողութիւններ, եզրակացութիւններ անվում։ Նոյն երևոյթը տեղի ունեցաւ և Բագուի փետրվարեան սարսափների ժամանակ։ Եւ այս շատ բնական է. պարապ մարդը տրամադրվում է պարապ բանի հետամտելու, թէև կառավարութեան կողմից Թուրքերին արգելված է խօսել երբեք կովկասեան արիւնահեղ անցքերի մասին. հրապարակով խօսակցողների վերաբերմամբ խիստ վճիռները որոշված են եղել, այնու ամենայնիւ, փսփսուքները, խեթ հայացքները անսպառ են և ամեն րօպէին յամառ կերպով այս հարցն է ներկայանում՝ թէ արդեօք Ատրպատականի դրութիւնը ինչ կը լինի, այս դարերով երկու դրացի ազգերի (փակագծի մէջ առնենք, որ Սալմաստի հայ և Թուրքը միմեանց հետ շատ սիրով են, հաշտ են ապրում. հայերն առհասարակ իրաւունք չունենեն իրանց դրացի Թուրք ժողովրդից այնքան դժգոհ լինելու, հայը անբաւական է աւելի հարստահարիչ և կաշառակեր պաշտօնեաներից, որոնցից գրեթէ նոյն չափով հալածվում են և Թուրքերը) խաղաղ կենակցութիւնը արդեօք անխախտ պիտի մնայ մինչև վերջ, թէ քանդող, քայքայող և կատաղած ոգին այստեղումն էլ գլուխ պիտի բարձրացնէ վերջապէս, և բաւական է մի անկիւնում թէկուզ մի փոքր շփոթ ու արիւն սկսվեց, աւա՜ղ, անհրաժեշտ է հետեւող սարսափ ու աւերածութիւնը։

Այս երկրին և ժողովրդեան լաւատեղեակ անձինք հաւաստիացնում են, որ շնորհիւ Պարսկաստանում տիրող այլ և այլ կարգերին և հանգամանքներին՝ մինչեւ որ Թաւրիզում դէպք տեղի չունենայ, հնարաւոր չէ, որ ուրիշ տեղերից սկսվեն. այլ և այլ մասյլ մտածութիւններից յետոյ, բայց և հայ ժողովրդի վստահութիւնը մեծ է դէպի իշխանութեան հեռատեսութիւնը, անկեղծ հսկողութեան գործը և, առհասարակ, բարի տրամադրութիւն դէպի հայերը։

Ջաֆար-աղայի սպանվելով քրդերը մեծ ուժ կորցրին. այժմ դրանք հանդարտ ու խեղճ են երևում։ Վանի հետ կարաւանային հաղորդակցութիւնը վերսկսվել է։ Հաւաստի աղբիւրից լուր է ստացվել, որ Բ. Դռան հրամանով Շէրիֆ-աղան տեղափոխվել է Բաշկալէ։

Երեք օրից ի վեր է, որ Դիլմանի մօտերում բանակ դրած պարսկական զօրքը մեկնել է դէպի Սոմայի։ Զօրքերի շարժումը բացատրվում է նրանով, որ Թիմուր-աղան (Ջահվար-աղայի հօրեղբայր) տեղական իշխանութեան կողմից կանչված է Դիլման և որովհետև դաս առած քուրդը՝ չը վստահանալով՝ չէ հնազանդել իշխանութեան հրամանին, այդ պատճառով բռնի ուժով ուզել է գործ ունենալ նրա հետ։

Անցեալ շաբաթ Թիւրքիայից այստեղ եկաւ մի դանէմարկացի հետազօտող—ճանապարհորդ։ Age Meyer Benedictsen (Professeur en ethnographie a l'université populaire, Danemark. Charlotteland), որ երկու թէ երեք անգամ լինելով ճանապարհորդում է դէպի Ասիական Թիւրքիա։ Ցաւելի պրոֆեսորը սառն ու անտարբեր գիտնականի տպաւորութիւն չը թողեց իրեն հետ տեսակցողների վրա։ Մի փոքրիկ շրջանում, երբ խօսք բացվեց հայկական հարցի վրա և, երբ հիւրնկալը հայերի կողմից նկատել տուեց Եւրոպայի դատապարտելի անտարբերութիւնը դէպի հայերի զոհաբերութիւնները, հայի քաշած տառապանքը իր աչքով տեսնող պրօֆեսօրը չը կարողացաւ իրան պահել և միայն արտասուքով պատասխանեց այդ չը զսպված յանդիմանութեան...

Ցովհ.

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

27 հոկտեմբերի

ԱՄՍՏԵՐԴԱՄ։ «Հանդէլս Բլատտ» ազատամիտ օրգանը ասում է, որ անշուշտ ժամանակ և հանգստութիւն է պէտք ռուսաց կառավարութեան, ազատամիտ ծրագիրների իրագործման համար։ Պէտք է նոյնպէս վստահութիւն՝ դէպի նրա դիտաւորութիւնների շիտակութիւնը։ Կ... ավարութիւնը փորձում է ձեռք բերել այդ վս...ահութիւնը խռովութիւն սերմանողների դէ... գործելով։

ՊԱՐԻԶ։ Մամուլը շարունակում է պնդել, որ ռուսաց հասարակութեան խոհեմ ազատամիտ մասը միանայ կառավարութեան շուրջը և աջակցէ նրան ռէակցիայի և անարխիայի դէմ մղած կռուի մէջ։ «Ժուրնալը» հաճութեամբ նկատում է, որ կառավարութիւնը սկսել է դատաստանական քննութիւններ անկարգութիւնների մասին և ենթադրում է, որ Վիտտէն իր աշխատակիցներով արժանի է երկրի վստահութեան։

ԿԻԵՎ։ Նահանգի կառավարիչը յայտնում է, որ նա ստացել է շատ տեղեկութիւններ քաղաքային ոստիկանութեան անկանոն և յանցաւոր գործողութիւնների մասին և հրաւիրում է տկանատեսներին յայտնել իրան տեսածը։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Նշանակվում են՝ ֆինանսների մինիստր—գանձարանի բաժնի վերատեսուչ Շիպօվը. երկրագործութեան—ֆինանսների մինիստրի օգնական Տիմիրեազևը, հաղորդակցութեան—Նէմէշաևը, պետական կոնտրօլեօր—Ֆիլօսօֆօվը։

ՄՈՍԿՎԱ։ Կեանքը մտել է սովորական շաւղի մէջ։ Ցոյցերը դադարել են, թատրոնները բացվել, ռեստօրանները գործում են։ Զորս օր ընդհարումներ չեն եղել։ Հակառէգական շարժման մասին լուրերը ճիշդ չէին։ Այդպիսի շարժում չը կար, երկաթուղիները գործում են կանօնաւորապէս։ Ֆաբրիկաներում գործադուլարաններից շատերն սկսել են աշխատել։ Ուսանողների խնդիրքով գիւղատնտեսական ինստիտուտում սկսվել են դասախօսութիւնները։

ՎԻԷՆՆԱ։ «Նոյէ Տագէբլատ» ցոյց է տալիս կոմս Վիտտէի դժուար դրութիւնը ռէֆօրմները իրագործելու վերաբերմամբ, շեշտում է արդէն ձեռք բերած աջողութիւնը, որ արտայայտվեց հոկտեմբերի 17-ի Մանիֆեստի հրատարակութեամբ։ Կոմս Վիտտէն սանիպված

է մաքառել երկու ճակատի վրա ըէակցիայի դէմ։ Լրագիրը խորհուրդ է տալիս արմատական նիներին զգուշութիւն և օրինաւորական աջակցութիւն սահմանադրութիւնը իրագործելու համար։ Նրանք պէտք է զինաւորվեն համբերութեամբ և չաջակցեն ըէկցիային իրանց յարձակումներով ազատամիտների վրա։ Բոլոր պրօգրէսիստները պէտք է գնեն սահմանադրութիւնը իրականացնելու մեծ գործին։

ՕԴԷՍՍԱ։ Իտալական հիւպատոսի սպանութեան լուրերը հիմք չունեն։ Անկարգութիւնների մասին քննութիւնը եռանդով առաջ է տարվում։ Զօրքերի հրամանատարը յայտնեց, թէ բոլոր միջոցները ձեռք են առնված ջարդերը զսպելու համար։

ԲՕՄԲԷՅ։ Ուէլսի իշխանը և իշխանուհին հասան այսօր առաւօտեան։

ԳԱՆՁԱԿ։ Տեղեկութիւն է ստացվել, որ Թուրք ժողովուրդը Սարխօում կոտորվել է հայերի ձեռքով։ Այդ լուրը յուզեց Թուրք ամբոխը։ Հայերի խանութները փակված են։

ՎԻՏԲՈՒՐԳ։ Զինուորական դրութիւնը վերացվեց։

ՌԻԳԱ։ Նահանգապետը յայտնեց, որ կը Թոյլատրէ ժողովները հոկտ. 12-ի օրէնքի համաձայն և կը խափանէ չը Թոյլատրված միտինգները բոլոր միջոցներով։ Մի մեծ ընդհանուր ուսանողական ժողովում քննվեց պրօֆեսորների վերաբերութիւնը նպաստաւոր շարժման։

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐՕՎՍԿ։ Հրդեհից և Թալանից առաջացած վնասները մէկ ու կէս միլիօնից անցնում են։

ՓԱՐԻԶ։ Սենատը դիմեց եկեղեցին պետութիւնից բաժանելու ծրագրի քննութեան։ Զամայրի առաջարկը՝ յետաձգել վիճաբանութիւնները մերժվեց 283 ձայներով ընդդէմ 30-ի։

ՏՕԿԻՕ։ «Վարեագ» կրէյսէրը բերեց Սասէբօ Պօրտ-Արտուրից այն գերիներին, որոնք նախամեծար իրաւունք ունեն առաջինը մեկնել հայրենիք։ Ամսի սկզբում Կօբէից ուղարկվել է 5000, որոնցից 2000 հոգի Իօկահամից։

28 օգոստոսի

ՉԻՏԱ, 27 հոկտեմբերի։ Հոկտեմբերի 26-ին, երեկոյեան 10 ժամին Չիտայի մօտ ապրանքատար գնացքը դիպաւ սանիտարական գնացքին։ Սպանված են 8 զինուոր, վիրաւորված են ծանր 9 և Թեթև՝ 7 մարդ։ Կօնդուկտօրական բրիգադան չը վնասվեց։ Հոկտեմբերի 26-ին 101 «բաղեզդի» վրա խորտակվեց ապրանքատար գնացքը։ Այրվեցին հինգ մարդ։

ՆՈՐ-ԲՈԽԱՐԱ, 26 հոկտեմբերի։ Գործադուլը դադարեց Միջին Ասիական երկաթուղու վրա։

ՎԻԵՆՆԱ։ 27 հոկտեմբերի։ Հաղորդակցութեան ճանապարհների մինիստրը դիմեց երկաթուղիական ծառայողներին և առաջարկեց գործի կանգնել ծանր հետևանքներից խուսափելու համար, խոստանալով բարւոքել դրութիւնը բնական կարգը վերականգնելու պայմանով։

ԼՕՆԴՕՆ, 28 հոկտեմբերի։ Բալֆուր ճառ արտասանեց Հէյդհօլում արտաքին քաղաքականութեան մասին։ Ռուսաստանը,—ասաց նա,—իր վրա է կենտրօնացնում ընդհանուր ուշադրութիւնը ի նպաստ ինքնավարութեան ուղղած շարժումով։ Հազիւ Թէ որ և է մէկը Մեծ-Բրիտանիայում չը ցանկանայ աջողութիւն այդ շարժման, չը ցանկանայ, որ շարժումը, որ կարող է երջանկացնել բազմամիլիօն ժողովուրդը, նրա սկիզբը մԹնացնող սարսափելի էպիզօդներից Մեծ-Բրիտանական 10 տարի շարունակ աջողութեամբ ձգտում է վերացնել ընդհանրման առիԹները ուրիշ պետութիւնների հետ։ Ամեն ջանքեր գործ են դըրված մինչև վերջը հասցնելու միջնորդ դատարանի հարցը։ Միջնորդ դատարանին դիմելու 16 դէպքեր կային։ Մեծ Բրիտանիայի կողմից մշտական տարաձայնութիւնների գլխաւոր աղբիւրներից մէկը ծառայում էր ուսումնաբանների անորոշութիւնը մի քանի կալուածներում, որ բարդվում էր Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Պօրտուգալիայի և Ամէրիկայի հետ յարաբերութիւններով։ Ներկայումս բոլոր սահմանագծային վէճերը վճռված են։ Կուլտուրական երկիրների համար դժուարութիւնների աղբիւր են հանդիսանում մի շարք պետութիւններ Կօրէայից մինչև Մարօկկօ։ Այդ շըրջանում խաղաղութեան պահպանութիւնը ապահովված է համաձայնութիւններով կուլտուրական երկիրների հետ։ Խաղաղութեան խախտման վտանգը ապագայում հնարաւոր է, եթէ փորձեր լինեն մի պետութեան կողմից ընդարձակել իր սահմանները, խախտելով հարևանների իրաւունքները։ Այդպիսի Թշուառութիւնը Եւրօպայում անհաւատալի է և այդ պատճառով կարելի է վստահ լինել, որ խաղաղութիւնը երկարատև կը լինի, սակայն անհրաժեշտ է պատրաստ լինել ամեն տեսակ պատահականութեան դիմաց։

ՀՌՕՄ, 27 հոկտեմբերի։ «Պօպօլօ» լրագիրը ցաւակցութիւն է յայտնում այն անվստահութեան առիԹով, որ ցոյց է տրվում կառավարութեանը մանիֆէստից յետոյ, մեղադրելով յետադէմներին, որո՞նք առաջացրել են անկարգութիւնները յօգուտ բիւրօկրատիայի։

ԼՕՆԴՕՆ, 28 հոկտեմբերի։ «Պէլ-Մէլ-Գազէտա» լրագիրը մատնացոյց է անում, որ բիւրօկրատիան ռուս հասարակութեան բանւոր մեքենան է։ Փոխոխութիւնները նրա կազմի մէջ պէտք է կամաց կամաց լինեն։ Կարելի է հեռացնել մեղաւորագոյններին օրէնք խախտողներից, բայց չէ կարելի միանգամից հեռացնել հարիւրաւոր պաշտօնեաներին։ Սակայն եթէ Վիտտէի կաբինէտը սկսէ սատիճանաբար հեռացնել բիւրօկրատիայի վատԹարագոյն տարրերին, այն ժամանակ նրա կողմը կը լինի ռուսաց հասարակութեան մեծամասնութիւնը։

ԿԱԶԱՆ, 23 հոկտեմբերի։ Գործադուլը տեւում է երկրորդ շաբաԹ։ Լրագիրները լոյս չեն տեսնում։ Տպարանատէրերը համաձայն չեն զիջումներ անելու։

ՄՕՍԿՎԱ, 28 հոկտեմբերի։ Բացվեց սովեալների օգնութեան զեմստվային համաժողովը։

ԿԻԵՎ, 28 հոկտեմբերի։ Երկրի ժամանակաւոր հրամանատար Սուխօմլինօվ դիմեց երկրի ազգաբնակութեանը մի կոչով, հրաւիրելով դէպի հանգիստ աշխատանք և խոստանալով բոլոր ջարդերի և անձնական ապահովութեան դէմ փորձերի առաջն առնել։

ԿՐՕՆՇՏԱԴՏ, 28 հոկտեմբերի։ Ապստամբները փակվեցին ծովային զօրանոցներում։ Ամեն տեղ քաղաքում զօրքեր են կանգնած։ Առաւօտեան եկան գվարդէական Թնդանօթաձիգ բատարէայի երկու էշըլօն 8 Թնդանօթներով և Պաւլովեան գնդի երկու բատալիօն երկու գնդաձիգներով։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 28 հոկտեմբերի։ Հոկտեմբերի 27-ին վերադարձաւ ճանապարհորդութիւնից ծովային մինիստր և հոկտեմբերի 28-ին ճանապարհ ընկաւ Կրօնշտադտ։

ՓԱՐԻԶ, 28 հոկտեմբերի։ «Մատէն» լրագիրը գեներալ Տրէպօվի հրաժարականը համարում է քաղաքական դէպք և ցանկութիւն է յայտնում, որ ծայրայեղ կուսակցութիւնները այժմ արդէն անպայման վստահութեամբ վերաբերվեն կառավարութիւնը, որպէս զի Ռուսաստանին անհրաժեշտ հանգստութիւնը ըստ կարելւոյն աւելի շուտ հասնէր։ «Ժուրնալ» լրագրի կարծիքով, անկարգութիւնները Կրօնշտադտում մատնանիշ են անում, որ անհրաժեշտ է, որ ազատամիտ կուսակցութիւնները աջակցութիւն ցոյց տան կառավարութեանը։ Լրագիրը մաղԹում է, որ նրանք աջակցեն Վիտտէին, որը անկեղծօրէն ցանկանում է գնալ ըէֆօրմների ճանապարհով։

ՔՐԻՍՏԻԱՆԻԱ, 28 հոկտեմբերի։ «Բէրգէնսգանգ» լրագիրն ասում է, որ Նօրվէգիական ժողովուրդը սրտանց ուրախ է և աջողութիւն է ցանկանում իր մեծ ու հզօր դրացու սոեղ ծագործող վերանորոգչական աշխատանքին։

ՆԻՒ-ԵՕՐԿ։ Ամերիկական մամուլը լիակատար հաւատում է ռուս կառավարութեան անկեղծութեան բարենորոգումներ մտցնելու հարցում։ «Նիւ Եօրկ-Թայմս» լրագիրն ասում է, որ Վիտտէի գործը հէրքուլէսական մի գործ է։ Բոլոր կուսակցութիւնները պէտք է օգնեն նրան։ Լրագիրը յոյս է յայտնում, որ Ռուսաստանը կը զինվի համբերութեամբ, որ ռուս յեղափոխականները «ըէվօլիւցիա» բառը կը կարդան առանց «ր» տառի։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 28 հոկտեմբերի։ Կոմս Վիտտէին ուղղած իր նամակում զեմսկի գործիչ Շիպօվը, համակրանք յայտնելով Վիտտէի ծրագրին, հրաժարվում է պետական կօնտրօլեօրի իրան առաջարկված պաշտօնից, որովհետև հասարակական գործիչների կաբինէտին մասնակցելը այն ժամանակ միտք կունենայ, երբ խորհրդակցութեան կը հրաւիրվեն բոլոր զեմստվային, քաղաքների և այլ հասարակական խմբերի ներկայացուցիչները. իսկ այդ արդէն երևաց, որ անկարելի է, որովհետև ձախակողմեան խմբերի ներկայացուցիչները համաձայն չեն։ Բացի դրանից Շիպօվը իրան համարում է առանձնականապէս անձեռնհաս պետական կօնտրօլի համար, բայց խոստանում է օգնել կոմս Վիտտէի ծրագրին։ Մանիւխինը և կոմս Լամզդօրֆը մնում են մինիստր, այդ պատճառով կաբինէտը կարելի է համարել կազմված, բացի ներքին գործերի և ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրների պաշտօններից, որ դեռ բաց են մնում։—Կրօնշտադտը յայտարարվելու է պատերազմական դրութեան մէջ։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, «Нов. Вр.»-ի № 10644-ում հոկտ. 28-ին զետեղված նամակի առիԹով, ստորագրված Պետերբուրգում գտնվող կազակների ներկայացուցիչներից,—մենք լիազօրութիւն ունենք յայտնելու մի անգամ ևս, որ կոմս Վիտտէն չէ կարող իր վրա առնել լրագիրներում իրան վերագրվող կարծիքների ու մտքերի պատասխանատուութիւնը։ Կառավարութիւնը, որի ներկայացուցիչն այս մի քանի օրը ստեպողաբար Վիտտէն էր և որի գլուխն այժմ օրինաբար կանգնի մինիստրների կաբինէտը, իր կարծիքներն ու տեսակէտները կարտայայտէ կառավարական հաղորդագրութիւններով։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ ԹԱԳՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ
ԻՍԱՀԱԿ ՄԵԼԻՔ ԱՂԱՄԱԼԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԱՐՔՈՒՆԱԿԱՆ ԹԱՏՐՕՆ
Կայսերական Թատրօնների արտիստ Լ. Դօնսկօյի անտրպրիզ
Կիրակի, հոկտեմբերի 30-ին
կը ներկայացվի
ՊԻԿՕՎԱՅԱ ԴԱՄԱ
օպերա 3 գործ։ 7 պատկ. երաժ. Չայկօվսկու
Պարերը կը դնէ բալէտմէյստր պ. Բեկեֆի։
Սկիզբը երեկոյեան ժամը 8-ին։
Տեղերի գները սովորական են։

Երեքշաբթի, նոյեմբերի 1-ին
կը ներկայացվի
ՆԵՐՕՆ
օպերա 4 գործ. 6 պատկ. երաժ. Րուբինշտէյնի։
Պատրաստում են ներկայացնելու «Զազա» երաժ. Լէօնկօվալլօի։
Զազա օպերայի տոմսակների համար կարելի է գրվել «Լօկասիօն» կասսայում։

Ղարասուբազարի

հայոց եկեղեցու համար հարկաւոր է մի ձայնաւոր և գործին հմուտ տիրացու։ Պայմանների մասին դիմել՝ Карасубазаръ (Таврич. губ.) Армянскому священнику Гарегинъ Асрянцъ. 4—5

ԲԺ. ՆԷՎՏՕՆՕՎԻ և ՉԻԿԷԵՎԻ

Թիֆլիսի ատամնաբուժական դպրոցում պարապմունքներն սկսվելու առիԹով, այսօր հոկտեմբերի 30-ին, ցերեկվայ ժամը 12-ին կը կատարվի մաղԹանք դպրոցի շինութեան մէջ, Միքայէլեան պրօսպէկտ № 179։
Պարապմունքները սկսվում են երկուշաբԹի, հոկտեմբերի 31-ին։ 1—1

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
«Ստ. Լիսիցեան եւ Ընկ.»
Լոյս տեսան
1. Զօմբարտ. Ի՞նչու այժմ ամեն մարդ հետաքրքրվում է քաղաքատնտեսական և ընկերավարչական խնդիրներով 10 կ.
2. Գառլկէ. Կապիտալ և կապիտալիսմ 12 կ.։
3. Ախելիս. Իրաւունքի ծագումը և պատմութիւնը 10 կ.։
Երեք գրքոյկն էլ Թարգմ. Ս. Թառայեանի
Դիմել գրախանութներին՝ Тифлисъ, Т-во „Ст. Лисицовъ и К.“ 1—3

Շուտով լոյս կը տեսնի
Ե. Խսայեանի
ՄԻԵՒՆՈՅՆ ԴԱԳԱՂՈՒՄ
Երկրորդ հրատարակութիւն, պատկեր Բագուի կոտորածից։
Զոհերի երկու նկարով։ Խնդրում ենք նախօրօք պատուէր տալ, ուղարկելով արժէքի կէսը։ 100—300 օրինակ գնողին 23% զեղչ, 300-ից աւելին 27%։ Խնդրում ենք 100-ից պակաս մեզ չը դիմել, այլ գրավաճառներին։ Հասցէն Тифлисъ, Лазаровская № 49։ 1—3

ՀԱՅ ուսուցչական ընկերական միութեան կանօնադրութիւն մշակող Մասնաժողովը՝ համաձայն ուսուցչական ժողովի յանձնարարութեան յայտնում է պ.պ. հոգաբարձուներին, որ պատրաստ է առաջարկել ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ հայ եկեղ.—ծխ. դպրոցների համար։ Դիմել՝ Հայ ուսուցչական ընկերական Միութեան ժամանակաւոր Մասնաժողովին կամ՝ Тифлисъ—Временная Армянская учительская комиссія. Ограда Ванкскаго Собора. 5—5

Օրիորդ կամ Պարոն

որ մտադիր է իբրև ուսանող Բերլինում ապրել, կարող է մեր ընտանեկան յարկում պանսիօն ստանալ և շուտով վարժվել գերմաներէն լեզուին։ Տեղեկութիւնների համար դիմել ուղղակի.—Berlin, Friedenau Cranachstrasse 12, Ingenieur N. Antréassian. 4—5

Ֆրանսիական Ծովեանային Ընկերութիւն
«ՄԵՍՍԱԺԸՐԻ ՄԱՐԻՏԻՄ» — «MESSAGERIES MARITIMES».

7/20 ին նոյեմբերի մեկնելու է Բաթումից, երեկոյեան ժամը 4-ին, «Crimée» շոգենաւը, հանդիպելով Տրապիզօն, Սամսօն, Կ. Պօլիս, Դարդանէլ, Զմիւռնիա, Պիրէյ, Սիւդ, Մարսէյլ, Հավր և Լօնդօն։
Ուղղակի հաղորդակցութեան տոմսակները՝ մինչև Պարիզ, նոյնպէս և մինչև Շանգհայ, (Չինաստանում), կարելի է ստանալ Թիֆլիսում պակասեցրած գներով։
Ապրանքների և ճանապարհորդների մասին հարկաւոր տեղեկութիւնների համար դիմել ընկերութեան Թիֆլիսի գործակալ պ. Վ. Յակոբեանին, Նախկին Արծրունու գալերէյում, Թիւ 127 գրասենեակը, հեռախօս՝ Թիւ 608։ Գրասենեակը բաց է 9—1 ժամը ցերեկվայ և 5—7-ը երեկոյեան, բացի կիրակի օրերից։ 1—1

Երեկոյեան կուրսեր մայրերի եւ Դաստիարակչուհիների համար

Ս. Վ. Արղութեան-Երկայնաբազուկի
Թիֆլիս, Սօլօլակ։ Պասկեվիչի փողոց № 13։ Մէկ տարվայ դասընԹաց։
Աւանդելի առարկաներն են. մանկական հասակի ֆիզիօլօգիայի և առողջապահութեան հիմքերը։ Ամենօրեայ կեանքի քիմիա։ Ֆիզիկա, կենդանաբանութիւն և բուսաբանութիւն։ Մանկական հասակի հոգեբանութիւն։ Մանկական պարտէզի տեսական և գործնական զբաղմունքներ։ Մանկական գրականութիւն։ Մանկական սպիտակեղէնների կարելը։ Կուրսերում կան և հայերէն ու վրացերէն լեզուով բաժանմունքներ։ Մտադրութիւն կայ հրաւիրել հետեւեալ դասախօսներին. Գ. Գ. Ալիբէգեան, դօքտոր Վ. Արծրունի, Ս. Վ. Արղութեան-Երկայնաբազուկ, Գ. Ն. Գեխտման, Ն. Ն. Ելչանինօվ, Պ. Կօրօչաշվիլի, Ց. Մանանդեան, բժիշկ Ալխասեան։ Ունկնդիրների ընդունելութիւնը հոկտեմբերի 15-ից։ Պարապմունքները կը սկսվեն Նոյեմբերի 15 ից։ Առաջին ուսումնական տարում դասընԹացը 7 ամսվայ է։ Բոլոր դասախօսութիւնների վճարը 40 րուբլի է։ Վճարվում է կիսամեակներով։ Վարժուհիներին վճարելու դիւրութիւններ կը տրվեն։ (25, 30) 2—5

ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹԻՒՆԻՑ ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ
ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԿՈՒՐՍԵՐ
Երկու սեռի անձանց համար
(Баку, Прачешная, домъ Теръ-Ованесова)
Կուրսերի նպատակն է տալ ունկնդիրներին մասնագիտական, եւ առեւտրական կրթութիւն եւ պատրաստել հմուտ հաշուապահներ։ Աւարտողները ստանում են ատեստատներ։
Կուրսերում աւանդվում են՝ 1) Առևտրական Թուաբանութիւն և Թուաբանութիւն համրիչի վրա. 2) Հաշուապահութիւն արդիւնաբերական, գործարանական, առևտրական և բանկային. 3) Առևտրական Թղթակցութիւն. 4) Առևտրական տնտեսագիտութիւն. 5) Առևտրական և մուրհակային օրէնքներ. 6) Գեղագրութիւն և արագագրութիւն (ուղղումն ձեռագրի). 7) Ուսուցումն գրող մեքենայի վրա։ Ուսումն սկսվելու է սեպտեմբերի 20-ից։ Ընդունելութիւնը սեպտեմբերի 1-ից՝ ամենայն օր կուրսերում առաւօտեան ժամը 9-ից մինչև 12-ը և երեկոյեան 4-ից մինչև 7 ժամը։
Կուրսերի կանօնադրութիւնը (уставъ) և մանրամասն ծրագիրը (программа)—տրվում և ուղարկվում են ձրիաբար։ Օտարաքաղաքացիները դիմում են Баку, учредителю коммерческихъ курсовъ А.И. Теръ-Каспарову. 30—30
(Չ. Կ.)

Տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ընկ. Электропечатная типографскаго Т—ва «Гермесъ». Мад. ул. № 15.